KULTÚRA SLOVA

Časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu

Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV

HLAVNÝ REDAKTOR

Ján Kačala

VÝKONNÝ REDAKTOR

Matej Považaj

REDAKČNÁ RADA

Eugénia Bajzíková, Valéria Betáková, Gejza Horák, Ján Horecký, Ján Kačala, Ivan Masár, Ján Matejčík, Ján Oravec, Konštantín Palkovič, Matej Považaj, Jozef Ružička, Ján Sabol, Elena Smiešková, Milan Urbančok

REDAKCIA

884 16 Bratislava, Nálepkova 26

KULTÚRA SLOVA — ROČNÍK 13 — ČÍSLO 7

OBSAH

HORECKÝ, J.: O jazykovom vtipe 225
DVONČ, L.: Podstatné mená vzoru *ulica* 228
RUŽIČKA, J.: K popularizácii ortoepie 232
JACKO, J.: O nových názvoch profesií a strojov 236

Rozličnosti

Pozemné stavby, závod jedna. E. Pauliny 240
Na basovú nôtu. M. Urbančok 241
Oddiel — v oddiele (oddieli)? K. Palkovič 244
Informačný metasystém alebo metainformačný systém. T. Hlaváč 246
O nových názvoch *terminovník* a *zemník*. J. Jacko . . . 247

Správy a posudky

Výslovnosť spisovnej češtiny vo dvoch dieloch. G. Horák 249
Zemepisné názvy v knihe Cestujeme do Maďarska. Ľ. Benediková 254

Spytovali ste sa

Spojité nádoby, spojené nádoby. E. Smiešková . . . 255
Voľný a tesný prístavok. J. Kačala 255
Pochádza z rodiny inteligenta, z rodiny pracujúcej inteligencie. E. Bajzíková . 256

KULTÚRA SLOVA

ROČNÍK 13 — 1979 — ČÍSLO 7

O jazykovom vtipe

JÁN HORECKÝ

Hra so slovami je taká stará ako jazyky samy. Hovoriaci sa oddávna usilovali popri normálnej komunikácii dávať svojmu komunikačnému partnerovi najavo, že jazykom možno vyjadriť aj čosi komické, že prenášané texty môžu mať aj iný zmysel než doslovný, že môžu pôsobiť komicky. Aj v teórii komickosti sa venovala značná pozornosť prínosu jazykových prvkov k vytváraniu komických, smiešnych situácií alebo efektov. Ako ukazuje poľská lingvistka D. Buttlerová v knižke *Polski dowcip językowy* (Warszawa 1974), niet ešte definitívne vypracovanej teórie komickosti, ani teórie jazykového vtipu. Sama sa však vo svojej práci pokúsila o klasifikáciu: člení jazykové vtipy, lepšie povedané „hry so slovami" na štruktúrne (vytvárané modifikáciou formy), štruktúrno-sémantické (vznikajúce sčasti modifikáciou formy, sčasti prenášaním významu) a sémantické (založené na dojakosti významu, na dvojznačnosti výrazu). Ani táto klasifikácia však nezachycuje všetky možnosti realizácie jazykového vtipu, predovšetkým preto, že menej berie do úvahy vzťah výrazov ku kontextu. Okrem toho podrobnejšie neskúma, čo všetko musia mať účastníci komunikácie spoločné, aby bol jazykový vtip účinný.

Treba zdôrazniť, že takým spoločným prvkom musí byť ovládanie toho istého jazyka, rovnaká gramatika a sémantika na strane hovoriaceho i na strane počúvajúceho. Okrem toho však musí byť u obidvoch účastníkov komunikácie aj schopnosť pochopiť odchýlky, deformácie od normálnych gramatických i sémantických pravidiel. Táto schopnosť je založená aj na encyklopedických vedomostiach: ak má napr. prijímateľ pochopiť zmysel do istej miery deformovaného výrazu *Slovignac Bajza,* musí vedieť, že jestvuje na jednej strane nápoj znač-

ky *Slovignac,* na druhej strane historická osobnosť *Ignác Bajza.* Okrem toho musí si uvedomiť, že je tu možná istá miera nepresnosti, resp. ďalšej deformácie: nerešpektuje sa výslovnosť *sloviňak,* ani grafika *Ignác.* Je tu teda istá konvencia, ktorá pripúšťa rozličné deformácie a nepresnosti.

Aké prostriedky hry so slovami jestvujú v dnešnej spisovnej slovenčine, pokúsime sa ukázať na niekoľkých príkladoch vybratých z publikácie M. Lechana *Smiem prosiť? (Košice,* Východoslovenské vydavateľstvo 1978, 112 s.).

Veľmi výrazným prvkom, ktorým sa dosahuje komický účinok, je sémantizácia, dodatočné osvetlenie významu slova, resp. určenie, o ktorý význam viacvýznamového slova ide v konkrétnom prípade. Napr. tvar *po aute* je bez širšieho kontextu nejasný, lebo môže byť 6. pádom od slova *auto* i od slova *aut.* V spojení *Túžiš po aute?* sa síce naznačuje, že pôjde o slovo *auto,* lebo to obyčajne býva predmetom túžby, ale ďalšia veta *Staň sa postranným rozhodcom!* zreteľne — a prirodzene, prekvapujúco — poukazuje na to, že ide o *aut* (s. 92).

Podobný príklad je na s. 86: *Urazil som cestu z Humenného do Martina. Nemiestnou poznámkou.* Pravdepodobný význam slovesa *uraziť,* vyplývajúci aj z daného kontextu, je „vykonať, absolvovať". Napriek tomu ho však autor prekvapujúco sémantizuje spojením *nemiestnou poznámkou* v tom zmysle, že súvisí s urážkou.

Opačný prípad sémantizácie je vo výraze *MÔJ PRIATEĽ JE PÔVODOM NÔR — POCHÁDZA Z OSLA* (99): Tu sa prekvapujúci moment dosahuje tým, že význam výrazu *pochádza z osla* osciluje medzi *Oslo* a *osol;* zamýšľaný význam sa dosahuje tým, že sa celá veta zámerne píše verzálkami, aby zanikol rozdiel medzi začiatočným veľkým písmenom v slove *Oslo* a malým písmenom v slove *osol.*

Veľmi často sa využíva sémantizácia slovotvorných prostriedkov. Napr. *Vodivé látky sú tie, ktoré nás dovtedy vodia za nos, kým si ich nekúpime (93).* Tu ide o vzťah medzi výrazom *viesť prúd* a *vodiť za nos.* V ďalšom príklade *Ak si žena robí make-up, vyzerá ako make-upír* (94) hrá úlohu ešte aj podoba slova *upír.* Alebo slovo *dezertér:* na jednej strane to môže byť ten, kto dezertuje, na druhej ten, kto má rád dezerty. Na tieto dva možné výrazy sa naráža vo vete *Dezertér je vášnivý milovník sladkostí, pre ktoré neváha aj zbehnúť* (18). Podobne sa dáva do súvislosti slovo *kvaka* a *kvaker* vo vete *Po udomácnení kvaky v Amerike tam vznikla sekta kvakerov* (s. 20).

Dosť účinná býva hra so slovami blízkymi zvukovo alebo aj významovo: *Tí, čo chcú vyvodiť dôsledky, obyčajne tak vyvádzajú, že ich treba vyviesť* (105). *Najčastejšie sa plazia tí, čo už nevládzu šplhať* (102). *Ak chcete s niektorým človekom dobre vyjsť, musíte s ním najprv vybehnúť* (103).

Účinné je spájanie dvoch výrazov, najmä ak sa pripojením (či vložením) nového slova aktualizuje ustálené spojenie. Ide o také kontaminácie ako *struhnúť poklonu* a *strúhať niečo z dreva*, čo dáva spojenie *strúha mi z dreva poklonu* (43). Podobne *prešľapovať z nohy na nohu, z ruky na ruku* (43). Alebo zo spojení *obrátiť list — kapustný list* vzniká neočakávané spojenie *obráťme kapustný list* (73). Výrazy *stravovať sa sám — byť sám ako kôl v plote* dávajú *kto sa roky stravoval sám ako kôl v plote* (s. 74).

Často sa využívajú citáty. Napr. zo známej Kraskovej básne pochádza parafráza *keď sa už zmrákalo, stmievalo, k noci sa chýlilo* (50); *Akoby ma mala jedna mater, keď som včera liezol na štít Tatier* (67); Alebo citát z ľudovej piesne: *hej totu, totu, mojej milej notu* (67).

Narážky na podobné slová, poukazy na komické súvislosti sa objavujú najmä v kapitolke *Viete, že* (18). Napr. *Viete, že ak si vták stavia guľometné hniezdo, je buď strelený, alebo má khaki perie?* Je tu asociácia *vtáčie hniezdo — guľometné hniezdo*, s guľometom súvisí *streľba* (pravda, *strelený* v prenesenom význame) a napokon aj farba *khaki*. Vo vete *Metronóm je prístroj, ktorý udáva tempo v podzemnej železnici* (s. 18) sa uvádza do vzťahu prvá časť slova *metronóm* s metrom (s podzemnou železnicou). Hra s využitím veľkých písmen je napr. vo vete *Nášľapnú Mínu vynašiel Ján Kollár počas štúdií v športovej Halle* (s. 21). Je tu niekoľko asociácií: *Ján Kollár — Mína, Mína — mína, Kollár — Halle, šport — Halle, šport — hala.* Alebo *Akvarel je nádrž pre ryby s výtvarným vzdelaním* (s. 21) poukazuje na súvislosť základného slova *akva* (voda) s akváriom i s akvarelom, *akvarel* zase vyjadruje vzťah k výtvarnému vzdelaniu.

Osobitným druhom hry s jazykom je deformovanie hláskovej podoby slov. Napr. zámena hlásky hláskou je v slovách ako *huby — hobby (rastú ako hobby po daždi), Rodeo a Júlia, autoservus — autoservis, hormonogram práce — harmonogram práce.* Ďalej napr. skupiny hlások: *sadlo mortale — salto mortale, amencipácia — emancipácia, reštaurovaná pečeň — restovaná pečeň.* Pridaním hlásky vznikajú podoby ako *konský trust, Giuseppe Verdikt, renesankcia, mototrest.* Prirodzene, účinné sú také zámeny, kde vzniká nové slovo, nová významová asociácia: napr. *stenotypistka — stehnotypistka, Faust a Margaréta — Panzerfaust a Markéta, rotaprint — rotašprint.*

Často vzniká komický výraz rozložením pôvodného slova na dve zložky tak, že sa vsúva hláska alebo celá slabika. Ide o také tvary ako *tvaroslovie — tvarohoslovie, epigram — epigraham, eskulap — eskulapsus, autoopravovňa — autoropravovňa, margináliе — margarináliе.*

Napokon treba ešte spomenúť zámerné využívanie zvukových prvkov na začiatku a na konci verša. Napr. v takomto útvare:

Vo Vilme som vzbudil túžbu po filme,
v Boženke zas chuť po koženke,
Marcele som hovoril o parcele,
Ive o šarišskom pive,
Milke o veľkej násobilke...
Eme o pocite a vneme,
Zore, že hej zahoreli zore na tom našom dvore,
a ty ešte spíš, že sa nehanbíš, vstávaj hore,
sedlaj kone motorové.

Najmä prekvapujúce zakončenie dáva tušiť, že ide vlastne o výsmech, paródiu lacných veršovačiek.

Príklady na rozličné typy hry so slovami by bolo možné rozhojňovať nielen z citovanej Lechanovej knižky, ale aj z iných prameňov, najmä z Roháča. Ale všetky príklady by viedli k jedinému záveru, že totiž hra so slovami sa zväčša využíva s istým štylistickým cieľom, napr. ako prostriedok, výraz irónie, paródie, satiry. Ale nechýbajú príklady ani na to, že sa hry so slovom využívajú len tak jednoducho ako zahrávanie sa so slovom, s jazykom. Ale aj tie príklady dokazujú, že hra s jazykom je poukazom na vysokú úroveň jazyka, ktorý sa využíva ako nástroj vtipu a dôvtipu.

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Nálepkova 26, Bratislava

Podstatné mená vzoru ulica

LADISLAV DVONČ

1. Do gramatického vzoru *ulica* patria podstatné mená ženského rodu, ktoré sú zakončené v 1. páde jedn. čísla na *-a* a ktorých tvarotvorný základ sa končí na mäkkú spoluhlásku, napr. *ulica, baňa, Prievidza, depeša, aleja* atď. Vo viacerých prípadoch možno pri skloňovaní slov tohto vzoru pozorovať isté väčšie alebo menšie zmeny, ktoré postupne vedú k tomu, že skloňovanie slov podľa tohto vzoru nadobúda vo vývine spisovnej slovenčiny trochu inú podobu. Gramatický vzor *ulica* rovnako ako iné gramatické vzory podstatných mien nie je bez vnútorného pohybu, napätia, istej dynamiky. V príspevku chceme ukázať, aké probémy sa pri skloňovaní podstatných mien vzoru *ulica* dnes vyskytujú.

2. Prípadom, v ktorom sa stretávame s kolísaním a neistotou v bež-

nej jazykovej praxi, je skloňovanie podstatných mien cudzieho pôvodu s rozdielom medzi pravopisom a výslovnosťou. Ide tu o dva typy takýchto pomenovaní: 1. Slovo sa píše s mäkkou, ale vyslovuje s tvrdou spoluhláskou, napr. *Arica* — vysl. *arika, Maja* — vysl. *Macha.* Takéto slová sa skloňujú podľa výslovnostnej podoby, t. j. podľa vzoru *žena.* 2. Slovo sa píše s tvrdou spoluhláskou (spojením tvrdých spoluhlások), ale sa vyslovuje s mäkkou spoluhláskou. Takéto slová sa zväčša skloňujú podľa vzoru *ulica* (na základe výslovnosti), niekedy sa však uplatňuje aj skloňovanie podľa vzoru *žena* (na základe pravopisnej, grafickej podoby), príp. je tu niekedy kolísanie medzi skloňovaním podľa vzoru *ulica* alebo podľa vzoru *žena.* Jednoznačne podľa vzoru *ulica,* teda na základe výslovnostnej podoby sa skloňujú slová talianskeho pôvodu na *-gna* (vysl. *-ňa),* napr. *Bologna — Bologne, Romagna — Romagne.* Slová talianskeho pôvodu na *-za* (vysl. *-ca)* sa bežne skloňujú podľa vzoru žena, teda na základe pravopisu, napr. *Piacenza — Piacenzy, piazza — piazzy, Vicenza — Vicenzy* atď. Pri nich možno už rátať aj s výslovnosťou so *z* podľa pravopisu, takže v takomto prípade sa skloňovanie opiera o výslovnosť týchto slov s tvrdou spoluhláskou na konci tvarotvorného základu. Slová portugalského pôvodu na *-nha* (vysl. *-ňa)* sa skloňujú podľa vzoru *ulica,* ale niekedy aj podľa vzoru *žena,* čiže sa pri ich skloňovaní vychádza z výslovnosti alebo z pravopisu, resp. stotožnenia pravopisu a výslovnosti, napr. *Minha — Minhe/Minhy.* To isté možno povedať o slovách portugalského pôvodu na *-cha* (vysl. *-ša),* napr. *Pichincha — Pichinche/Pichinchy.* Slová maďarského pôvodu na *-nya,* v ktorých spojenie písmen *ny* označuje spoluhlásku *ň,* sa pravidelne skloňujú podľa vzoru *ulica,* napr. *Tatabánya — Tatabánye* (podrobnejšie pozri Dvonč, 1978).

3.1. V 2. páde jedn. čísla je pri podstatných menách vzoru *ulica* pádová prípona *-e.* Táto prípona je pre slová na *-a* s predchádzajúcou mäkkou spoluhláskou v spisovnom jazyku charakteristická, ňou sa substantíva vzoru *ulica* zreteľne odlišujú od podstatných mien vzoru *žena,* ktoré majú v 2. páde jednotného čísla príponu *y.* Pod vplyvom nárečí sa niekedy stretávame v menej kultivovaných jazykových prejavoch s používaním prípony *-i* namiesto *-e,* napr. *z ulici* namiesto *z ulice.* Možno však konštatovať, že používanie takýchto tvarov je dnes už pomerne zriedkavejšie ako v minulosti. Časté je však používanie tvarov na *-i* v 2. páde jednotného čísla pri ženských rodných menách, napr. *Soňa — Soni, Anča — Anči* namiesto kodifikovaných podôb *Sone, Anče* atď. (Dvonč, 1958, s. 85—87; Ružička, 1959). Tvary na *-i* sa vyskytujú v hovorovej reči pre nepoznanie kodifikácie.

3.2. V 2. páde množ. čísla sú tvary 1. s nulovou pádovou príponou (príponou *-Ø*) a s predĺžením ostatnej slabiky tvarotvorného základu (pokiaľ nie je už dlhá alebo nepredchádza iná dlhá slabika) alebo

s pádovou príponou *-Ø* a s vkladnými hláskami, napr. *ulica — ulic-Ø ovca — oviec-Ø,* 2. s pádovou príponou *-í,* napr. *baňa — ban-í, redakcia — redakci-í.* Podrobnosti, kedy sa používa jedna alebo druhá pádová prípona, sa podávajú v gramatických príručkách, napr. v Morfológii slovenského jazyka (1966, s. 105—107). Pri niektorých jednotlivých slovách sú tvary 2. pádu množného čísla s príponou *-Ø* alebo aj s príponou *-í,* čiže sú to dvojtvary, napr. *sukňa — sukieň-Ø/sukn-í, čerešňa — čerešieň-Ø/čerešní.* Tieto dvojtvary sú jemne štylisticky diferencované. Tvary s príponou *-Ø* sú častejšie v hovorových prejavoch, tvary na *-í* majú skôr knižný ráz.

Vzájomný pomer tvarov na *-Ø* a *-í* je v súčasnej spisovnej slovenčine vcelku ustálený, z tohto hľadiska nepozorujeme nejaký väčší pohyb. Ako vkladná hláska sa používa dvojhláska *ie,* napr. *ovca — oviec-Ø, Michalovce — Michaloviec-Ø.* Vkladná dvojhláska *ie* býva aj po predchádzajúcej dĺžke, napr. *Mlynárce — Mlynáriec-Ø, Včelínce — Včelíniec-Ø, Zlievce — Zlieviec-Ø* (Jacko, 1978, s. 127; tu treba pripomenúť, že Slovník slovenského jazyka VI uvádza tvar *Zlievec).* Používanie vkladnej dvojhlásky *ie* neprekvapuje, ak berieme do úvahy skutočnosť, že pri podstatných menách vzoru *žena* alebo *mesto* popri vkladnej samohláske *e* sa podľa platnej kodifikácie môže používať aj vkladná dvojhláska *ie,* napr. *výhra — výhier-Ø/výher-Ø, číslo — čísiel-Ø/čísel-Ø.* V tvaroch s vkladnou dvojhláskou *ie* ide o porušovanie rytmického zákona. Používanie tvarov s vkladnou dvojhláskou *ie,* a teda aj porušovanie rytmického zákona podporuje aj pádová prípona *-í,* ktorá sa pri podstatných menách vzoru *ulica* (a ani pri podstatných menách z iných vzorov) nikdy neskracuje.

3.3. Tvary 3. a 6. pádu množného čísla sa bežne tvoria príponami *-iam, -ich,* ktoré podliehajú skracovaniu podľa rytmického zákona. Podrobnejší výskum jazykovej praxe ukazuje, že sa tu často začínajú používať neskrátené tvary 3. a 6. pádu množného čísla namiesto kodifikovaných podôb, skrátených podľa rytmického zákona (Peciar, 1946, s. 221; Dvonč, 1963, s. 228—229; Jacko, 1978). Pri cudzích podstatných menách na *-ia* bývajú v 3. a 6. páde množného čísla namiesto pádových prípon *-iam, -iach* prípony *-ám, -ách,* napr. *melódia — melódi-ám, melódi-ách, akcia — akci-ám, akci-ách.* Pri praktickom používaní slov tohto typu sa v 3. a 6. páde množného čísla veľmi často stretávame s príponami *-am, -ach,* teda s krátkymi príponami namiesto zodpovedajúcich dlhých prípon. Príčinu používania uvedených podôb treba vidieť v mylnom chápaní písaného *ia* ako dvojhlásky analogicky podľa tvarov *uliciam, uliciach.* Pri slovách typu *melódia, akcia, poézia* však písané *ia* nepredstavuje dvojhlásku (tautosylabické spojenie samohlások, spojenie samohlások v jednej slabike), ale dvojslabičné spojenie dvoch samohlások (heterosylabické spojenie), a preto sa tu majú

používať pravidelné pádové prípony *-ám, -ách* (nejde tu teda o prípony *-iam, -iach* ako v tvaroch *ulic-iam, ulic-iach*). Na nesprávnosť používania podôb 3. a 6. pádu množného čísla *akciam, melódiam* sa veľmi často upozorňuje (najmä v jazykových rubrikách), zatiaľ však nie s nejakým citeľnejším výsledkom. Preto treba znovu pripomenúť, že písané *ia* v slovách typu *melódia, akcia* atď. nie je dvojhláskou. Ďalším prípadom, ktorý tu robí ťažkosti, je skloňovanie podstatných mien zakončených na *-ja,* napr. *aleja, onomatopoja.* V jazykovej praxi, najmä v písaných jazykových prejavoch, sa často používajú tvary 3. a 6. pádu množného čísla na *-ám, -ách,* napr. *aleja — alejám, alejách, onomatopoja — onomatopojám, onomatopojách atď.* (Dvonč, 1958, s. 65—76; Jacko, 1969, s. 287—290) namiesto kodifikovaných podôb *alejam, onomatopojam, alejach, onomatopojach* atď. (Ružička, 1959, s. 370). Pri podstatnom mene *rozopra* sú v 3. a 6. páde množného čísla popri tvaroch s príponami *-iam, -iach (rozopriam, rozopriach)* aj tvary s príponami *-ám, -ách (rozoprám, rozoprách).* Sú to prosté dvojtvary, niet medzi nimi nijakého, ani napr. štylistického rozdielu.

3.4. V 7. páde množného čísla majú podstatné mená vzoru *ulica* pádovú príponu *-ami,* napr. *ulica — ulic-ami.* Niekedy sa tu stretávame s tvarmi na *-iami,* napr. *Bidovce — pred Bidovc-iami* (Sabolová, 1977), utvorenými pod vplyvom tvarov 3. a 6. pádu množného čísla, v ktorých sú prípony so začiatočnou dvojhláskou *ia.* Vcelku sú však pomerne zriedkavé, takže nejako podstatnejšie nenarúšajú stav v norme spisovného jazyka.

4. Pri podstatných menách vzoru *ulica,* ako ukazuje tento prehľad, hlavnými miestami alebo akýmisi „ohniskami" pohybu sú 2., 3. a 6. pád množného čísla. V 2. páde množného čísla tento pohyb jednoznačne smeruje k ustáleniu používania tvarov s vkladnou dvojhláskou *ie* aj po predchádzajúcej dĺžke. Isté kolísanie v 2. páde jednotného čísla sa uplatňuje iba v obmedzenej skupine slov vzoru *ulica* (rodné mená), používanie prípony *-iami* namiesto *-ami* v 7. páde množného čísla je celkom výnimočné. Pre skloňovanie podstatných mien vzoru *ulica* je charakteristické najmä silné porušovanie rytmického zákona v 2. páde množného čísla (v tvaroch s príponou *-í* a dnes aj v tvaroch s príponou *-Ø* a s vkladnou dvojhláskou, napr. *dielňa — dielní, vôňa — vôní, Mlynárce — Mlynáriec, Včelínce — Včelíniec).* Touto črtou nadväzuje vzor *ulica* čiastočne na vzor *žena* (porov. *výhra — výher/výhier, výzva — výzev/výziev),* najmä však na vzory *dlaň* a *kosť,* pri ktorých je tiež vždy prípona *-í* bez ohľadu na to, či predchádza krátka alebo dlhá slabika *(tvár — tvárí, továreň — tovární, Sibír — Sibírí).*

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Nálepkova 26, Bratislava

LITERATÚRA

DVONČ, L.: Zo štúdia slovenského tvaroslovia. In: Bulletin Vysoké školy ruského jazyka a literatury. 2. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1958, s. 65—94.

DVONČ, L.: K jednému prípadu porušovania rytmického zákona. Slovenská reč, *28,* 1963, s. 224—230.

DVONČ, L.: Cudzie podstatné mená s rozdielom medzi pravopisom a výslovnosťou z hľadiska skloňovania. Kultúra slova, *12,* 1978, s. 241—246.

JACKO, J.: Ešte raz o dlhom á po spoluhláske j v spisovnej slovenčine. Slovenská reč, *34,* 1969, s. 287—290.

JACKO, J.: Porušovanie rytmického zákona pri miestnych názvoch typu Včelince. Slovenská reč, *43,* 1978, s. 125—127.

Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966. 896 s.

PECIAR, Š.: Slovenská kvantita a rytmický zákon. Slovenská reč, *12,* 1946, s. 137—152, 217—224.

RUŽIČKA, J. (rec.): Bulletin Vysoké školy ruského jazyka a literatury. 2. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1958. 248 s. In: Slovenská reč, *24,* 1959, s. 368—372.

SABOLOVÁ, O.: Bidovce — pred Bidovcami. Kultúra slova, *11,* 1977, s. 212—213.

K popularizácii ortoepie

JOZEF RUŽIČKA

Súčasné vývinové obdobie spisovnej slovenčiny sa vyznačuje novou jazykovou situáciou: ide najmä o demokratizáciu spisovnej reči a o jej preniknutie do každodenného života vzdelaných a kultúrnych vrstiev nášho národa. Veľkú úlohu majú pri tom prostriedky masovej komunikácie, a to najmä rozhlas a televízia, ale aj film a magnetofón, čiže technické prostriedky na šírenie hovorenej podoby spisovnej slovenčiny. S tým súvisí aj funkčné obohacovanie spisovnej reči v tom zmysle, že sa aj vo zvukovom inventári slovenčiny utvárajú štylisticky diferencované varianty.

Dnes je každému jasné, že sa zásluhou rozhlasu a televízie mnohonásobne zvýšil spoločenský dosah hovoreného slova. Tým sa však zvýšila aj požiadavka, aby sa otázkam spisovnej výslovnosti venovalo čoraz viac pozornosti tak v základnom výskume, ako aj v aplikovanej praxi. Základný výskum zvukovej stránky spisovnej slovenčiny je však veľmi náročný aj na prístrojové vybavenie, takže sa sľubnejšie rozvinul až v ostatných desaťročiach. No aj tak už máme cenné výsledky uverejnené v kolektívnom diele *Atlas slovenských hlások* (Bra-

tislava, Vydavateľstvo SAV 1969), ako aj v monografiách viac-menej popularizačného a aplikačného rázu, ako je knižka Jána Sabola *Prozodická sústava slovenčiny* (Bratislava, Čs. rozhlas 1977). Ale dnes nemáme dostupnú nijakú spoľahlivejšiu súhrnnú príručku o spisovnej výslovnosti, pretože staršie práce H. Bartka alebo J. Stanislava sú dnes aj vecne neprijateľné, aj prakticky neprístupné. Preto je práca Ábela Kráľa *Príručný slovník slovenskej výslovnosti* (Bratislava, SPN 1979) skutočne aktuálna a spoločensky potrebná.

Treba poznamenať, že popri fonetických pracoviskách na našich univerzitách v Bratislave a Prešove úspešne pracuje aj osobitná ortoepická komisia pri Jazykovednom ústave Ľudovíta Štúra SAV, ktorá má na starosti kodifikáciu spisovnej výslovnosti, teda aj prípravu a schválenie všeobecnej príručky spisovnej výslovnosti, ktorá by bola na úrovni platných *Pravidiel slovenského pravopisu.* Práca tejto komisie sa už pomaly úspešne končí, pretože rukopis uvedenej príručky je už v podstate hotový. Najväčšiu zásluhu na tom má práve doc. Á. Kráľ, ktorý pracuje úspešne nielen ako vedúci fonetického výskumu na Slovensku, ale aktívne zasahuje ako učiteľ a poradca aj do formovania kultúrnej jazykovej praxe.

Príručný slovník slovenskej výslovnosti obsahuje teoretickú časť a slovníkovú časť. Teoretická časť je pomerne stručná. Obsahuje vlastne iba výklad elementárnych ortoepických pojmov a opis postupov použitých v slovníkovej časti.

K samotnému názvu príručky dalo by sa poznamenať, že v práci ide o kodifikáciu normy spisovnej slovenčiny, a preto by bol azda vhodnejší názov *Slovník spisovnej výslovnosti,* alebo ešte vhodnejší *Malý slovník spisovnej výslovnosti,* lebo veď obsahuje iba asi 21 500 slov.

Uvedený počet slov sa dosiahol dosť prísnym výberom. Vynechali sa slová domáceho pôvodu, v ktorých niet ortoepických problémov (uplatnilo sa aj kritérium zhody ortoepickej a ortografickej podoby slova). Širšie sú zastúpené slová cudzie a prevzaté, „lebo v nich prichádzajú viaceré ortoepické problémy a práve prevzaté slová tvoria dnes veľmi frekventovanú vrstvu slov v mnohých hovorených prejavoch . . .". Toto kritérium je dosť subjektívne, lebo veď pri mnohých cudzích slovách (lepšie by bolo hovoriť tu o medzinárodných slovách terminologickej i neterminologickej povahy) môžu sa mienky rozchádzať. Uvedieme niektoré z litery *m: marengo, mareograf, maser, mediána, melanín, melisa, melizma, menestret, menilit, mesalína, metempsychóza, mikrolit, mimetizmus, minnesänger.* Takéto slová medzinárodnej povahy isteže patria do slovníka stredného typu, povedzme aj preto, že ich používajú odborníci ako bežné termíny alebo aj takí ľudia, ktorí sa vyjadrujú exkluzívne.

Dôležitá je zaujímavá kapitolka o štylistickej diferenciácii zvukovej stránky súčasnej spisovnej slovenčiny. Rozlišujú sa tri roviny. Základná rovina má povahu neutrálneho štýlu. Na jej pozadí sa utvárajú prostriedky vyššieho štýlu a nižšieho štýlu výslovnosti. Vyšší štýl výslovnosti sa vyznačuje starostlivou výslovnosťou hlások a hláskových skupín, takže zvukové vlastnosti spisovnej slovenčiny sa v ňom uplatňujú v plnej miere. Sem patrí aj výslovnosť širokého *ä* v slovách ako *mäso, päť, väzba.* Prostriedky vyššieho štýlu sa v slovníkovej časti označujú hviezdičkou pred príslušným slovom alebo tvarom. Tak sa potom slovo *mäso* transkribuje takto: *meso,* * *mä-*. Nižší štýl výslovnosti sa vyznačuje uvoľnenou artikuláciou, najmä väčším rozsahom asimilácie v rámci rozličných spoluhláskových skupín. Napríklad v slove *sčítať* sa asimuluje skupina spoluhlások na začiatku slova na *ščítať.* Prostriedky nižšieho štýlu sa v slovníku uvádzajú v okrúhlych zátvorkách. Čiže slovo *sčítať* sa potom prepisuje takto: *sčítať/ď; (šč-).* Tu sa žiada pripomenúť, že z hľadiska praxe vlastne ani nie je žiadúce vyznačovať prostriedky nižšieho štýlu, lebo veď v normatívnej príručke spisovnej výslovnosti nikto nebude hľadať, ako sa majú vyslovovať slová alebo tvary, ktoré tvoria vlastne prechod k fonicky nespisovným prejavom. Z hľadiska používateľa teda možno tieto transkripcie vynechať. Neutrpí tým ani teoretická hodnota práce. Vynechaním týchto prostriedkov nižšieho štýlu by sa zjednodušil aj fonetický záznamový aparát v slovníku, ktorý je aj tak pre priemerného používateľa trochu zložitý.

Napokon treba pripomenúť aj to, že sa osobitne označujú aj nespisovné formy výslovnosti. Bez tejto kategórie sa nemôže zaobísť ani jedna kodifikačná príručka spisovnej reči. Napríklad slovo *cól* sa má vyslovovať s dlhým *ó,* a nie s dvojhláskou *ŭo* ako *cŭol:* táto výslovnosť je v spisovnej reči neprípustná. Podobne treba odmietať aj výslovnosť *kŭoska* namiesto *kŭostka.* Tieto nespisovné formy sú zväčša prejavom interferencie spisovného jazyka a rodného nárečia hovoriaceho a stoja mimo hraníc kultivovaného spisovného prejavu.

Fonetická transkripcia je v *Príručnom slovníku slovenskej výslovnosti* premyslená a systematická. Môže sa použiť aj vo väčšom slovníku, azda aj v systematickej príručke spisovnej výslovnosti. To je istá výhoda z teoretického hľadiska, resp. z hľadiska autora alebo zostavovateľa diela. Ale z hľadiska používateľa malého slovníka je táto transkripcia veľmi náročná, a to preto, že je zložitá. A obsahuje aj nadbytočné veci. Ide o zaznačovanie striedania hlások pri znelostnom spodobovaní. Slová zakončené na neznelú spoluhlásku sa transkribujú takto: **čašník** *čašník/g;* **atlét** atlé[t/d], -[ta], -[ťi]; **púšť** pú[šť/žď], -[šťe]. Týchto prípadov je veľa, najmä slovesá patria sem všetky: **ležať** *ľežať/ď* . . . To je ináč pomerne málo používané zaznačovanie strie-

dania neznelá/znelá. A je tu aj dôvod: komplexné posudzovanie daného segmentu odsúva túto transkripciu ako nadbytočnú, ktorá nielenže nepodporuje správne čítanie, ale skôr sťažuje, resp. spomaľuje ho. No a pri každom grafickom zázname musíme dbať nielen na zaznamenávaciu funkciu, ale aj na vybavovaciu funkciu záznamu. Myslím — na efektívnosť záznamu.

Iná problematika je pri transkripcii slov končiacich sa na znelú spoluhlásku: **pôrod** *pŭorot/d;* **asteroid** *astero-i[t/d], — [du].* Tu na pozadí jazykov a nárečí, kde platia iné pravidlá pre prípady pred pauzou, má tento fonetický zápis azda väčšie odôvodnenie, ale aj tu sa zabieha do zložitosti napríklad pri slovách typu **postreh** *postre[x/γ/h], -[hu].*

Teda v transkripcii použitej v *Príručnom slovníku slovenskej výslovnosti* vidíme dve diskutabilné veci: jednak že sa nerozlišujú typy *plot* a *plod,* jednak že sa zabieha do zložitosti, ktorá je viac-menej samoúčelná. Preceňuje sa zaznamenávacia funkcia transkripcie, čo je v rozpore s charakterom jednoduchého, populárneho, malého slovníka spisovnej výslovnosti.

Fonetická transkripcia by sa mohla zjednodušiť napríklad aj tak, že by sa nepoužívali hranaté zátvorky. Alternácie by sa mohli zaznačovať tak ako doteraz pomocou lomky, pravda, alternujúca časť slova, resp. tvaru by sa musela oddeliť spojovníkom. Potom by zápis bol celkom jednoduchý a prehľadný: plot *plo-t/d, -ta;* plod *plo-t/d, -du;* atlét *atlé-t/d, -ta, -ťi.* Tým by sa odstránili, resp. značne zredukovali zátvorky, ktoré z hľadiska čitateľa nie sú optimálne. Pravda, bolo by potom treba upraviť aj výklad o používaní spojovníka pri transkripcii (s. 18).

Príručný slovník slovenskej výslovnosti je teda dobrá odborná kniha. Mohla by sa však z hľadiska používateľa ešte zlepšiť a zjednodušiť. Ale aj takto prinesie úžitok pri rozvíjaní kultúrnosti hovorených prejavov. Preto ju odporúčame všetkým, ktorí používajú spisovnú slovenčinu v svojom každodennom živote, pri práci aj v spoločenskom styku. Pri novom vydaní treba však premyslieť problémy, ktoré sú naozaj vážne z hľadiska praktickej hodnoty stručnej kodifikačnej príručky.

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Nálepkova 26, Bratislava

O nových názvoch profesií a strojov

JOZEF JACKO

Najviac pohybu v spisovnej slovenčine sa uskutočnilo a uskutočňuje v jej slovnej zásobe. Nové slová sa uplatňujú v odbornom štýle, ktorý prekonal za ostatné desaťročia nebývalý rozvoj (Ružička, 1975, s. 52). Veľký počet nových slov sa v súčasnej spisovnej slovenčine tvorí najčastejšie z domácich základov a domácimi odvodzovacími príponami. V masových komunikačných prostriedkoch, najmä v dennej tlači, ale aj inde sa často stretávame s novými slovami utvorenými príponami od domácich, ale aj prevzatých slov.

V poslednom čase sme sa v inzertnej časti denníkov viackrát stretli s názvom profesie *vozičkár*. Toto podstatné meno sa zapisovalo v podobe *vozíčkar* (Pravda, 31. 1. 1979, s. 4; Nedeľná Pravda, 2. 2. 1979, s. 22), ale aj *vozíčkár* (Pravda, 8. 2. 1979, s. 4; Práca, 27. 1. 1979, s. 12). V príspevku Auto — autíčko; autíčkár, či autičkár? (1971) sme odporúčali podstatné meno *autičkár* používať v podobe s krátkym *i;* kmeňová slabika sa tu pred odvodzovacou príponou *-ár* skracuje. Tak je to aj pri iných podstatných menách utvorených touto príponou od odvodzovacích základov na *-ík, -ček, -íčko,* napr. *medovník — medovnikár, slovíčko — slovičkár, koníček — koničkár,* a teda aj *vozíček — vozičkár.*

V novom názve (profesie) *škvárár* sme sa stretli s dlhým *á* v základe slova: *Závody MDŽ prijmú škvárára do závodu 02* (Práca, 27. 1. 1979, s .13), hoci podľa platnej kodifikácie treba základové slovo písať s krátkym *a: škvara,* a podľa toho aj názov profesie v podobe *škvarár* (pracovník pri odpratávaní škvary).

V rozpise plánu náboru žiakov do učebného a pracovného pomeru na rok 1979, ktorý vydal ONV v Prešove (odbor pracovných síl), sme sa stretli s názvom profesie *váhar.* Od podstatného mena *váhy* príponou *-ár* možno utvoriť nové slovo *váhár,* ktorým nazývame výrobcu (opravára) váh. Prípona *-ár* sa v súčasnej spisovnej slovenčine neskracuje. V starších slovách sa pred príponou *-ár* skracuje dĺžka v koreni, resp. kmeni slova *(múr — murár),* no v novších slovách sa toto pravidlo neuplatňuje. Názov uvedenej profesie má teda podobu *váhár.* Takýmto postupom je utvorený aj názov profesie *rúrkár: Rúrkári však robia v nepretržitej prevádzke...* (Práca, 3. 4. 1979, s. 5). Názvom *rúrkár* sa pomenúva výrobca rúrok. Kmeňová slabika sa pred príponou *-ár* neskracuje ani v názve *epizódkár: Epizódkár — v divadelnom žargóne pejoratívne znejúce označenie herca, ktorý hrá iba neveľké, epizódne roly* (Javisko, 11, 1979, č. 2, s. 57). Aj tento text naznačuje, že slovo *epizódkár* je štylisticky príznakové slovo.

Od podstatného mena *cukrovinka (cukrovinky)* sa príponou *-ár* utvoril názov profesie *cukrovinkár.* Z tlače máme doloženú iba ženskú podobu: *dievčatá do profesie cukrovinkárka* (Pravda, 1. 3. 1979, s. 4). V Slovníku slovenského jazyka I, s. 196 (ďalej SSJ), sa uvádza iba podstatné meno mužského rodu *čatár.* V súčasnosti sa používa aj ženská podoba: *Čatárka. — Stala sa čatárkou. Vedie poľnohospodárky...* (Práca, 27. 2. 1979, s. 6).

Názov profesie *preglejkár* je utvorený od podstatného mena *preglejka* príponou *-ár: V Odbornom učilišti Bučina Žarnovica zaškoľovali dve skupiny preglejkárov* (Život, 22. 3. 1979, s. 39). Podstatným menom *preglejkár* sa nazýva osoba, ktorá pracuje pri výrobe *preglejok.*

Od podstatného mena rozpis je utvorený názov (profesie) *rozpisár* taktiež príponou *-ár* (osoba, ktorá robí, pripravuje rozpis). V tlači sme sa však stretli iba so ženskou podobou *rozpisárka: Milex, n. p., Bratislava prijme rozpisárky* (Práca, 27. 1. 1979, s. 12).

Zaznačili sme aj niekoľko nových slov s príponou *-ár (-iar),* ktorými sa neoznačujú profesie. Pracovníci Jednoty, spotrebného družstva, sa na stránkach dennej tlače nazývajú *jednotári: Jednotári hodnotili* (Východoslovenské noviny, 25. 1. 1979, s. 3). Slovo *jednotár* má však príznak hovorovosti.

V SSJ I, s. 331, sa uvádza podstatné meno *družinár* s významom „vedúci (pionierskej, mládežníckej a pod.) družiny". Význam slova *družinár* sa v súčasnej spisovnej slovenčine rozšíril. V tlači sa podstatným menom *družinár* (majúcim zrejmý príznak hovorovosti) nazýva aj žiak, ktorý sa pripravuje v školskej družine na vyučovanie, resp. v školskej družine trávi voľný čas: *...a ostatných školských priestoroch, kde sa družinári nezdržiavali...* (Pravda, 29. 1. 1979, s. 2).

Nové názvy profesií sa tvoria aj od slovies príponou *-č.* Od slovesa *rozmnožovať* sa prínonou *-č* utvoril názov profesie *rozmnožovač: Účastinná spoločnosť pre zahraničný obchod prijme rozmnožovača* (Práca 27. 1. 1979, s. 12). — *...rozmnožovačku do plánografie* (Práca, 27. 3. 1979, s. 7). V SSJ III, s. 827, sa uvádza samostatné heslo *rozmnožovač* s významom „rozmnožovací stroj" a prisudzuje sa mu príznak hovorovosti. V súčasnej spisovnej slovenčine sa však podstatným menom *rozmnožovač* nazýva aj osoba, ktorá na rozmnožovacom stroji rozmnožuje. Podstatné meno *rozmnožovač (rozmnožovačka)* ani vo význame „osoba, ktorá rozmnožuje", ale ani vo význame „rozmnožovací stroj" nemá v súčasnej spisovnej slovenčine príznak hovorovosti.

Od podstatného mena *autokláv* sa príponou *-ista* utvoril názov profesie *autoklávista.* Na stránkach tlače sa tento nový názov zapisuje s dlhým *á* v základe slova: *Ľahké stavebné hmoty, n. p., závod Pórobetón Zemianske Kostoľany prijmú autoklávistov* (Práca, 31. 1. 1979, s. 4; Práca, 12. 9. 1979, s. 6). Podstatným menom *autoklávista* sa nazýva

pracovník pri vzduchotesných uzavretých nádobách, v ktorých sa pod vysokým tlakom a teplotou zohrievajú látky. Porovnanie s názvami *klavír — klavirista, pansláv — panslavista* ukazuje, že by tu malo byť krátke *a: autoklavista.*

Početnú skupinu nových slov tvoria názvy strojov a nástrojov utvorených príponou *-č* od nedokonavých slovies. J. Horecký (1971, s. 136) z novších slov uvádza názvy *podbíjač, zaraďovač, zhromažďovač, ukladač, ovládač, tvarovač, spevňovač, drôtikovač.* V poslednom čase sme sa na stránkach tlače stretli s ďalšími názvami strojov utvorenými od slovies príponou *-č,* napr.: *Na triedičku pred pár dňami namontovali aj odlučovač cudzích predmetov...* (Pravda, 4. 10. 1976, s. 1). — *Striasač z Anglicka.* — *...a to kombajnom-striasačom Hydrapie...* (Práca, 3. 9. 1977, s. 10) — *...pracovníkov na obsluhu automiešačov...* (Práca, 28. 6. 1978, s. 7). — *V čase kosby krmovín nielen agronóma trápila častá poruchovosť samochodných miagačov...* — *...ryhovač ETU-354* (Pravda, 18. 1. 1974, s. 4). V SSJ II, s. 140, sa uvádza sloveso *miagať* ako nedokonavé expresívne sloveso, no v názve *miagač* ako odbornom termíne sa expresívnosť stráca. V SSJ III, s. 774, sa uvádza slovo *rozbíjač* iba ako životné podstatné meno (= človek, ktorý niečo rozbíja), no v Pravde (18. 1. 1979, s. 4) sme sa stretli aj s rovnako znejúcim názvom stroja — *rozbíjač zemiakovej vňate RLZ-4.* V denníku Práca (9. 2. 1978, s. 2) sme zachytili názov stroja *posýpač* v tejto vete: *Posýpače s chemickým materiálom boli včera v neustálej permanencii.* V tlači sme sa však stretli aj s názvom *sypač: ... cestári zasadali namiesto k silvestrovským hostinám za volanty sypačov...* (Pravda, 2. 1. 1979, s. 2). — *Zamrzával posypový materiál na sypačoch...* (Pravda, 2. 1. 1979, s. 6). Obidve podoby sú správne utvorené a významovo zreteľné: *posýpač* posýpa, *sypač* sype posypový materiál. Treba však rozhodnúť, ktorú podobu by bolo výhodnejšie ustáliť ako termín.

Od slovesa *stohovať* je príponou *-č* utvorený názov *stohovač: vysúvací rámový stohovač* (Pravda, 4. 4. 1979, s. 4). Od slovesa *domiešavať* je príponou *-č* utvorený názov *domiešavač: domiešavač betónu* (Pravda, 3. 4. 1979, s. 2). Od slovesa *zlučovať* vznikol príponou *-č* názov *zlučovač: anténový zlučovač je určený na zlúčenie dvoch anténových zvodov* (Práca, 2. 4. 1979, s. 6). Okrem názvu *zosilňovač* je aj názov *predzosilovač: anténové predzosilovače* (Práca, 2. 4. 1979, s. 6). Pravda, aj tu mala byť náležitá podoba *predzosilňovač.*

V poslednom čase sme sa v tlači viackrát stretli s názvom *trenažér* a s jeho adjektívnymi derivátmi *trenažérový* i *trenažérsky: Na špeciálnom streleckom trenažéri ...* (Život, 5. 7. 1972, s. 24). — *V trenažéri Hviezdneho mestečka.* — (Pravda, 5. 6. 1975, s. 1. a 7). — *Na výcvik majú k dispozícii modernú trenažérovú učebňu...* (Život, 6. 4.

1972, s. 64). — ... *odborných učební a trenažérov, ktoré šetria najmä čas a náklady (napr. trenažér bagra...)* (Učiteľské noviny, 8. 7. 1978, s. 19).

Slovo *trenažér* má zreteľnú slovotvornú štruktúru. Príponu *-ér* v spisovnej slovenčine majú názvy strojov a zariadení prevzaté z cudzích jazykov, napr. *buldozér, etažér, difuzér, dozér, kodér, remorkér, štartér, transportér* a pod. Pred príponou *-ér* sa v takýchto slovách v spisovnej slovenčine striedajú dlhé samohlásky v základovom slove s krátkymi samohláskami v odvodenom slove, napr.: *póza — pozér, etáž — etažér, kód — kodér, dóza — dozér* a pod. Do tejto skupiny názvov patrí v spisovnej slovenčine aj názov francúzskeho pôvodu *trenažér,* ktorý označuje zariadenie na výcvik vodičov, letcov, kozmonautov a pod. bez priameho použitia konkrétneho dopravného prostriedku, resp. zariadenia.

Pokiaľ ide o adjektíva *trenažérový* a *trenažérsky,* treba pripomenúť, že vzťahové prídavné mená sa v spisovnej slovenčine tvoria príponou *-ový,* ale aj príponou *-ský.* Od názvov strojov zakončených na *-ér* sa v súčasnej spisovnej slovenčine tvoria prídavné mená najčastejšie príponou *-ový,* niekedy aj príponou *-ský,* napr.: *transportér — transportérový,* ale *bombardér — bombardérsky.* Doklady, ktoré sme uviedli, ukazujú, že v súčasnej spisovnej slovenčine sa od názvu *trenažér* tvorí prídavné meno príponou *-ový (trenažérový),* ale aj príponou *-ský (trenažérsky).*

Pedagogická fakulta UPJŠ
Švermova 1, Prešov

LITERATÚRA

HORECKÝ, J.: Slovenská lexikológia I. Tvorenie slov. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1971. 256 s.

JACKO, J.: Auto — autíčko; autíčkár, či autičkár? Kultúra slova, *5,* 1971, s. 250—251.

RUŽIČKA, J.: Rozvoj slovenčiny v socialistickom Československu. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1975, 65 s.

Ks

Pozemné stavby, závod jedna

Názvy tohto typu sú vzhľadom na štruktúru výrobných, hospodárskych, politických a administratívnych organizácií veľmi časté. Napr.: *zdravotné stredisko jedna, opravovne agregátov jedna, spúšťač jedna, Obvodný výbor KSS, Bratislava jedna* atď.

V týchto prípadoch je pozoruhodné, že tu neplatí kongruencia, t. j. gramatická zhoda medzi podstatným menom, ku ktorému sa priraďuje číslovka *jedna*. Pritom je známe, že kongruencia, t. j. zhoda prídavného mena, skloňovateľnej číslovky a zámena, pri ktorých sa vyjadrujú tri formy gramatického rodu, so substantívom, je pre slovenčinu pravidlom. Táto nezhoda by sa dala vysvetliť skutočnosťou, že ide o pomenovanie číslovky, teda cifry označenej znakom *1*. Ale tým sa vec nerieši, pretože bezpríznakovou formou pri slovných druhoch kongruentného skloňovania, teda pri prídavných menách, pri číslovkách a zámenách, ktoré majú formy troch rodov, je obyčajne tvar mužského rodu. Uveďme úchytkom príklady z prísloví: *Múdremu neraď, mocnému nedvíhaj! — Mladý môže, starý musí — Chudobný s bohatým neťahaj sa za prsty.* Atď. Tu by sa, pravda, mohlo oprávnene namietať, že ide o elipsu, teda: *múdry, mocný, mladý, starý* atď. *(človek)*, takže vlastne pôvodom o bezpríznakový tvar nejde. Je to pravda, ale jednako sa už tieto spojenia ako eliptické nepociťujú. Pre istotu si však zapamätáme, že ide tu pôvodom o elipsu. Budeme to potrebovať v ďalšom výklade. Okrem tvaru mužského rodu je bezpríznakovým aj tvar stredného rodu. Napr.: *A čo mladé zutekalo a čo staré nevládalo.* (S. Chalupka) — *Dobré najskorej človeka omrzí. — Svoje obuškom, cudzie okružkom.* Atď. Ale tvar ženského rodu v kongruentnom skloňovaní bezpríznakovým tvarom nebýva. Prečo máme teda v prípadoch, ktoré sa uvádzali (a ich počet sa dá podstatne rozmnožiť), v nepríznakovej funkcii tvar ženského rodu *jedna?*

V skutočnosti nie je to také jednoznačné. Ak vec zoberieme zoširša, vtedy sa nám tu ukazuje viacej možností. Napr. v ľudovom jazyku sa počíta, resp. počítalo: *jeden, dva, tri* ... alebo: *jedno, dve, tri* ... Sám som kedysi v rozhlasovom vysielaní (Jazyková poradňa) odporúčal v týchto prípadoch tvar *jeden*, teda počítanie: *jeden, dva, tri* ..., alebo: *jeden a dva je tri.* Tvar *jedna* som v tejto súvislosti pokladal za chybný. Š. Michalus (Kultúra slova, 8, 1976, s. 287) pre prípady športových výsledkov typu *1 : 0* uznáva za správne aj vyjadrenie *jeden : nula*, aj vyjadrenie *jedna : nula*. Rovnako tak pokladá za správne aj spojenie *štúdio jeden* aj spojenie *štúdio jedna*. V podstate má pravdu, lebo postihuje skutočný stav, ale príčiny nevysvetľuje. A o tie ide.

Príčiny by sa mohli hľadať vo vplyve češtiny. Bolo by to možné, ale je to nedostačujúce, pretože: po prvé: vplyv češtiny je možný tam, kde sú dané podmienky v samotnej slovenčine, po druhé: aj v češtine narážame na tú istú bariéru ako v slovenčine. Aj v češtine je bezpríznakovou podobou tvar mužského a stredného rodu; tvar ženského rodu je príznakový.

Zdá sa, že tu si treba všimnúť, kde sa najčastejšie využíva číslovka *jeden* (a číslovky *dva, tri . . .*). Ak posudzujeme vec celkom empiricky, zdá sa, že tieto číslovky sa najčastejšie využívajú pri udávaní času na hodinách. Tam je ich frekvencia najvyššia. A tam sa využívajú v tvare ženského rodu.

Koľko je hodín? Odpoveď: *jedna, pol jednej, štvrť na jednu, o päť minút jedna* atď. To isté platí, pravdaže, o ďalších hodinách, kde sa používajú radové číslovky. A tu sa to, ako sa mi zdá, začína. Ako som v trochu inej súvislosti na začiatku ukázal, ide tu o elipsu: *jedna* (hodina), *pol jednej* (hodiny), *štvrť na jednu* (hodinu) atď. Vo vyjadrovaní sa však už táto elipsa neuvedomuje. Preto sa forma ženského rodu *jedna* stáva bezpríznakovým označením číslovky (cifry) *1*. Preto sú správne spojenia typu: *Pozemné stavby, závod jedna* (t. j. *1*), *Stretnutie sa skončilo v pomere jedna : nula* (1 : 0), *Rátame: jedna, dve, tri* (1, 2, 3) atď.

Správne (historicky jedine správne) sú aj tvary: *jeden, dva, tri* (1, 2, 3), *jeden a dva je tri* (1 + 2 = 3) atď., ale nazdávam sa, že tvar *jeden* sa v týchto a podobných spojeniach nedožije roku 2000.

E. Pauliny

Na basovú nôtu

Začíname týmto titulkom preto, že sme od nášho čitateľa Františka K. z Brezna dostali zaujímavý list, v ktorom nám kladie nie menej zaujímavú otázku. Podstatnú časť z neho odcitujeme:

„Náš humoristický časopis Roháč uverejňuje humorne ladené súdničky pod tradičným názvom *Na basovú nôtu*. Sústavne sa tu zjavuje aj kresbička basy štylizovaná zamrežovaným oblôčikom so smutnosmiešnou tvárou za ním. Mňa by zaujímalo, aký je súvis medzi basou ako hudobným nástrojom a basou ako pomenovaním väzenia."

Z ďalšieho, čo sa v liste píše, je zrejmé aj to, že náš čitateľ chce vedieť, ktorý zo spomenutých významov slova *basa* je prvotný. Skrátka ide mu o to, či je pri slove *basa* význam „väzenie" odvodený od významu „hudobný nástroj", alebo je to naopak, prípadne, či nie je významová motivácia spoločná.

Slovo *basa* s významom „veľký sláčikový hudobný nástroj, kontrabas" (tak ho vykladá Slovník slovenského jazyka a zaraďuje ho

do vrstvy hovorových slov) súvisí so slovom *basus* zo stredovekej latinčiny, ktoré malo význam „nízky" (Holub — Lyer). Tak možno usudzovať aj podľa iných etymologických a encyklopedických slovníkov (napr. Machek, Larousse), ktoré poskytujú aj informácie o tom, že toto slovo prišlo k nám z talianskeho *basso* cez francúzske *basse*.

Motivácia uvedeného významu slova *basa* je teda vcelku jasná: je to veľký (najväčší) sláčikový hudobný nástroj s hlbokým, nízkym tónom.

Náš pisateľ túto motiváciu — ako z listu vidieť — zrejme pozná, ale pokúša sa ňou vysvetliť aj slovo *basa* s významom „väzenie". Argumentuje tým, že aj väznice bývali často v hlbokých (v pivničných alebo inakších podzemných) miestnostiach. Myslí teda, že príznak hĺbky je pre obidva významy slova *basa* spoločný: 1. hlboký tón, 2. miestnosť v hĺbke.

Táto úvaha by nemusela byť nepravdepodobná, ale dostupná literatúra a dokladový materiál, ktorý máme v Jazykovednom ústave k dispozícii, ukazujú, že to tak nie je a že význam „väzenie" bol motivovaný podobou, tvarom basy (resp. ešte skôr tvarom husieľ) ako hudobného nástroja.

1. Veľmi inštruktívny je v tomto zmysle výklad významu, o ktorý nám ide, v Ottovom slovníku (Ottův slovník naučný). Odcitujeme ho doslovne (i na potešenie z jeho — dnes už trocha bizarného — štýlu):

BASA: **1. B.** (k o n t r a b a s ...) atď.
2. B., něm. *Geige* ..., nástroj dřevěný na spoutání rukou a krku (naproti kladám na spoutání nohou), jehož v Německu ještě v minulém století užíváno bylo a patrně i v Čechách. Dosud zachovala se v ústech lidu paměť ve rčení o ní (na př. že někoho „do basy vstrčili" t. j. tuze jej spoutali ve vězení a pod.). Velká **b.** *(Weibergeige)* byla b. dvojitá na čtyři ruce a dva krky proti sobě, do níž dve ženštiny hašteřivé a hubaté naproti sobě sevřeny bývaly a tak dlouho spolu zůstaveny (po případě i veřejně na pranýři), až se smířily.

2. Na motiváciu podobou zreteľne ukazuje aj obrázok tzv. veľkej basy (aj ten preberáme zo spomenutého Ottovho slovníka):

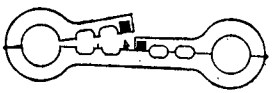

Tu si, pravda, treba uvedomiť, že obyčajná basa (pre jedného odsúdenca) bola polovičkou tejto tzv. veľkej basy. Tvarová podobnosť je potom ešte zrejmejšia.

3. V citovanom hesle z Ottovho slovníka je ešte jeden zaujímavý údaj, a to že v nemčine je ekvivalentom druhého významu slova *basa* výraz *Geige,* teda vlastne *husle.* To upozorňuje na to, že by aj pri slovo *husle* — pravda, v staršom jazyku — mohol byť podobný význam. A skutočne. A. Bernolák vo svojom Slovári má heslo *husličkі: ... 3. ťemnične* (boh. *žalářní*) *husličkі: v. škrípec.*

Paralelné heslo *housličkі* je aj v Ottovom slovníku:

Housličky, dřevěný nástroj z dob útrpného práva, podoby housliček. Měl tři díry, jednu větší a dvě menší. Do větší sevřel se krk tak, že jenom hlava odsouzence vyčnívala, do menších sevřeny ruce pod zápěstím tak, že jenom pěsti bylo viděti. Odsouzenec stával s housličkami u pranýře a byl vydán potupě a posměchu všech okolo jedoucích, zejména rozpustilé mládeže.

Podobný údaj je aj v Jungmannovom slovníku. V hesle *hausle* vykladá zdrobneninu *hausličky* takto: nástrog mučjcí, ginak škřipec, řebřjk. Aj Gebauer zaznačuje heslo *húsličky* a vykladá: mučidlo pro podobu tak nazývané. I v materiáli pre historický slovník slovenčiny, ktorý je v Jazykovednom ústave Ľ. Štúra, sme našli doklad zo 17. stor. (je z Nomenklátora pružinského): *boje, -arum = húsle na zle ženi.* (Doruľa uvádza — pozri bod 6 —, že je doklad už zo 16. storočia.)

4. To, čo sme uviedli, sa zdá dosť presvedčivé, aby sme urobili takýto záver:

a) Slovo *basa* (skôr husle) sa ako názov spomínaného mučiaceho nástroja začalo používať na základe tvarovej podoby a akiste aj na základe podoby polohy hlavy a rúk spútaného odsúdenca s držaním husieľ, keď sa na nich hrá.

b) Význam „väzenie" vznikol dozaista neskoršie, pretože *basa* (= mučiaci nástroj) bývala spravidla vo väzniciach a tam do nej odsúdenca spútavali. Význam „väzenie" je teda druhotný a možno predpokladať, že zo štýlového hľadiska bol pôvodne motivovaný argoticky (tak sa to ukazuje z protikladu husle, husličky — basa).

5. Zdá sa, že tento druhotný význam do slovenčiny — dozaista z češtiny — a do nej zasa z francúzštiny (Holub — Lyer) podľa spojenia *au violon* (= v husliach) prišiel už ako „hotový" (z hľadiska štýlu má dnes hodnotu hovorového expresíva). To značí, že sa u nás slovo *basa* vo význame „mučiaci nástroj" nepoužívalo. Potvrdzuje to aj skutočnosť, že v spomenutom materiáli pre historický slovník slovenčiny sme naň doklad nenašli.

6. V tomto materiáli sme však našli niekoľko dokladov na slovo *fidla/fidľa* vo význame „mučiaci nástroj". Aspoň jeden z nich (všetky sú zo 17. stor.) uvedieme:

Do fidle a na praniar meštenska čeleď ne ma vsadzena byti, než ti, kteri v cuzolostve a v zlodejstve najdeni byvaji.

Motivácia významu „mučidlo" je aj pri slove *fidla/fidľa* taká istá ako pri slovách *husle, husličky, basa:* „S výkonom trestu súvisí aj slovo *fidla* (z nemeckého *Fiedel „husle"*), ktorým sa označoval mučiaci nástroj... Slovo *fidla* (miestami možno aj *fidľa*), známe zatiaľ z písomností zo 17. storočia zo stredného Slovenska, používalo sa popri domácom slove *husle* (je doložené v uvedenom význame už zo 16. storočia). Pomenovanie vzniklo metonymicky na základe podobnosti s hudobným nástrojom." (Doruľa, 1977)

M. Urbančok

LITERATÚRA

BERNOLÁK, A.: Slowár slovenskí česko-laťinsko-ňemecko-uherskí I. Budae 1825, s. 821.

DORUĽA, J.: Slováci v dejinách jazykových vzťahov. Bratislava 1977, s. 92—93.

GEBAUER, J.: Slovník staročeský I. 2. vyd. Praha 1970, s. 520.

HOLUB, J. — LYER, S.: Stručný etymologický slovník jazyka českého. Praha 1967, s. 94.

JUNGMANN, J.: Slownjk česko-nèmecký I. Praha 1835, s. 664.

MACHEK, V.: Etymologický slovník jazyka českého. 2. vyd. Praha 1968, s. 47.

Ottův slovník naučný III, s. 416, a XI, s. 706, Praha 1897.

Petit Larousse. Paris 1961, s. 107.

Slovník slovenského jazyka I. Red. Š. Peciar. Bratislava 1959, s. 73.

Oddiel — v oddiele (oddieli)?

V istej rozhlasovej relácii pre mládež sme počuli túto vetu: *Pracuje v turistickom oddieli.* Je tu tvar *v oddieli* správny? Ide o to, či sa slovo *oddiel* skloňuje vo všetkých pádoch podľa vzoru *dub,* alebo či prechádza v 6. páde jedn. čísla ku vzoru stroj, ako je to pri niektorých iných slovách.

V slovenčine je niekoľko typov podstatných mien, ktoré majú tvary podľa dvoch vzorov. Sú to napr. zvieracie podstatné mená (v jednotnom čísle podľa vzoru *chlap,* v množnom čísle podľa vzoru *dub* alebo *stroj*), prevzaté slová typu *idea* (podľa vzoru *žena,* ale 3. a 6. pád jednotného čísla podľa vzoru *ulica*) a *akcia* (podľa vzoru *ulica,* ale 3. a 6. pád množného čísla podľa vzoru *žena*) a iné. Sem patria aj neživotné podstatné mená mužského rodu (najmä prevzaté) zakončené na *-r* a *-l.* Niektoré z nich sa skloňujú podľa vzoru *dub,* iné podľa vzoru *stroj* a napokon niektoré v jednotnom čísle podľa vzoru *stroj,* v množnom čísle podľa vzoru *dub.*

(Je to dôsledok stavu z minulosti, keď platnosť spoluhlások *r, l* z hľadiska mäkkosti a tvrdosti bola iná, ako je dnes.) Príslušné pravidlá o skloňovaní sú dosť podrobne formulované v Morfológii slovenského jazyka, v pravopisných príručkách a učebniciach slovenčiny. Všimneme si slová na *-r* a *-l*.

V niektorých prípadoch je medzi slovami na *-r* a slovami na *-l*, pokiaľ ide o typ skloňovania, istá paralela. Napr. slová na *-er*, ako aj slová na *-el* sa skloňujú podľa vzoru *stroj*, ak *e* v nepriamych pádoch vypadáva (ide o tzv. pohyblivé *e*), napr. *liter — dva litre, bicykel — tie bicykle.*

Podobná paralela je aj pri slovách, ktoré majú pred *r, l* pevnú, nepohyblivú samohlásku *e* a skloňovanie podľa vzoru *stroj* i podľa vzoru *dub*. Napr. *kráter — na kráteri* ale *(tie) krátery, panel — na paneli,* ale *(tie) panely.*

Táto paralela neplatí pri slovách, ktoré majú pred koncovým *-r, -l* hlásky *á, ia, ie.* Tu je to inak pri slovách na *-r*, inak pri slovách na *-l*.

Slová na *-r* so zakončením *-ár, -iar, -ier* sa skloňujú podľa vzoru *stroj*, či sú domáce alebo prevzaté, napr. *konár, požiar, kosier — tie konáre, požiare, kosiere; kalamár — kalamáre . . .*

Pri slovách na *-l* sa vyčleňuje skupina domácich slov oproti prevzatým a skupina slov s mäkkým *-ľ*. Slová so zakončením *-ial* ani nemáme, lebo domáce slová majú *-iaľ* (napr. *žiaľ*) a skloňujú sa podľa vzoru *stroj (v žiali, tie žiale)* a prevzaté slová majú *-iál* a skloňujú sa podľa vzoru *stroj* (v jednotnom čísle) i *dub* (v množnom čísle), napr. *materiál — v materiáli — tie materiály.*

Pri zakončení *-ál* sa rozlišujú domáce slová, ktoré sa skloňujú podľa vzoru *dub* (napr. *kopál*), a prevzaté, z ktorých sa časť skloňuje podľa vzoru *stroj* (jednotné číslo) i *dub* (množné číslo), napr. *lokál — v lokáli — tie lokály,* časť podľa vzoru *dub: šál — v šále — tie šály.* Od nich treba odlišovať slová so zakončením na *-áľ;* tie sú prevzaté a majú, pravdaže, skloňovanie podľa vzoru *stroj* (napr. *krištáľ, táľ*).

Napokon máme slová na *-ieľ*, ktoré sú cudzieho pôvodu (napr. *ortieľ, kvartieľ, fortieľ*) a patria k vzoru *stroj*, a slová so zakončením na *-iel*, ktoré sú domáce a skloňujú sa podľa vzoru *dub* a medzi ktoré patrí aj východiskové slovo našej poznámky, slovo *oddiel.* Sem patria okrem slova *oddiel* napr. slová *diel, podiel, rozdiel* a iné odvodené, resp. zložené slová. Z toho vyplýva, že v slove *oddiel* je v 6. páde jednotného čísla prípona *-e: v oddiele.* Nesprávny tvar *v oddieli* mohol vzniknúť analogicky podľa tvarov typu *v mieri,* t. j. podľa paralelných slov na *-ier,* alebo vplyvom časti západoslovenských nárečí, kde sa slová na *-l* (i na *-r, -s, -z*) skloňujú podľa vzoru *stroj.*

Na nesprávnosť tvarov *v dieli, v oddieli* a iných upozornil už v Slovenskej reči (*38,* 1973, s. 124) Š. Peciar. Na chybné skloňovanie nie-

ktorých názvov na *-z* a *-s* (napr. *Boleráz* — *„v Bolerázi"*, nam. *v Boleráze, Leles* — *„v Lelesi"*, nam. *v Lelese*) poukázali v tom istom časopise (*36*, 1971, s. 152—160) L. Dvonč.

Rovnako ako slová *diel, oddiel* a pod. skloňujú sa aj zemepisné názvy *Dubodiel* — *v Dubodiele, Zádiel* — *Zádiele* (podľa vzoru *dub*), ale názvy *Biel* — *v Bieli, Podbiel* — *Podbieli* majú v 6. páde príponu *-i*, t. j. skloňujú sa podľa vzoru *stroj*. Na oprávnenosť mäkkého *-ľ* v názve *Podbiel* upozornil V. Uhlár (Slovenská reč, *37*, 1972, s. 164—168), no zatiaľ je kodifikovaná podoba *Podbiel* (pozri Slovník slovenského jazyka, 6. zv., 1968, s. 215, a Statistický lexikón obcí ČSSR 1974).

Správne sú teda tvary *v pionierskom oddiele, o veľkom rozdiele, o členskom podiele, v druhom diele* (od slova *diel*), *štyri oddiely, rozdiely vo výsledkoch* a pod. (nie *v oddieli, tie rozdiele* a pod.).

K. Palkovič

Informačný metasystém alebo metainformačný systém?

Meta je grécka predložka, ktorá zodpovedá slovenskej predložke *za*. V tomto význame ju použil v známej súvislosti už okolo r. 70 pred n. l. Andronikos Rodský, keď usporadúval Aristotelovo dielo, pričom tie spisy, ktoré nasledovali za prírodovedeckými (fyzika), nazval *meta ta fysiká* — za fyzikou. Člen *ta* sa vynechal a zostal výraz *metafyzika*, ktorý pôvodne znamenal len umiestnenie v poradí. V skutočnosti však už vtedy to boli spisy, ktoré skúmajú prvé príčiny a podstatu takých skutočností, ktoré sú nedostupné čisto zmyslovej percepcii. V súčasnosti sa predpona *meta* používa čoraz častejšie a čoraz s väčším počtom základných názvov. Napr. *metajazyk* je jazyk, pomocou ktorého študujeme jazyk — objekt, *metadáta* sú dáta, pomocou ktorých opisujeme dáta, *metateória* je teória, pomocou ktorej študujeme inú teóriu, *metainformácia* je informácia, pomocou ktorej študujeme a opisujeme informácie — objekt štúdia, výskumu a pod.

Vidíme, že došlo k sémantickému posunu od významu „za niečím" k významu „nad niečím". Zjednodušene, ale práve o to zrozumiteľnejšie by sme mohli vo všeobecnosti povedať: *metajazyk* je jazyk o jazyku, *metadáta* sú dáta o dátach, *metateória* je teória teórie, *metainformácia* je informácia o informácii. Potiaľto sa zdá situácia dosť jasná.

V poslednom čase sa najmä v súvislosti s teóriou systémov vy-

skytuje termín *metasystém,* niekedy sám, inokedy s prívlastkom.

Ak definujeme *metasystém* ako systém, ktorý zobrazuje vlastnosť komponentov iného systému, je situácia obdobná ako v prípade metajazyka, metadát, metainformácie a nemožno proti termínu *metasystém* nič namietať. Ak však chceme tú istú „meta"-operáciu uskutočniť s termínom *informačný systém,* situácia nie je taká jednoznačná, čoho dôkazom je súčasná nejednotnosť. Niektorí mechanicky pridávajú k termínu *metasystém* prívlastok *informačný* a používajú termín *informačný metasystém,* kým iní sú za *metainformačný systém.* Ak by šlo o dva rôzne významy, boli by dva rozdielne termíny opodstatnené. Obidve skupiny sa zhodujú v tom, že hovoria o tom istom: o takom type systému, ktorého bezprostredným nástrojom i objektom skúmania sú metainformácie. Takejto definícii zodpovedá len termín *metainformačný systém.*

V prospech termínu *metainformačný systém* vraví aj zásada systémovosti terminológie: ak chceme vyjadriť nejakú disciplínu (napr. matematiku), nejaký objekt (napr. jazyk), ktoré skúmame v zovšeobecnenej nadúrovni „metadisciplíny" (metamatematika) alebo „metaobjektu" (metajazyk) ako systém, potom ide síce o metasystém, ktorý však nazývame podľa uvažovanej metadisciplíny alebo metaobjektu, napr. *metamatematický systém, metajazykový systém* — a analogicky aj *metainformačný systém.*

Podporou takéhoto riešenia je aj úzus v terminológii iných jazykov, v ktorých by z hľadiska čisto gramatického boli možné obidva varianty, ale prijala sa ako logickejšia forma: *metamathematical system* (angl.), *metalinguistic system* (angl.), *Metamathematischer System* (nem.) a analogicky aj *metainformation system* (angl.).

Záverom možno zhrnúť, že termín *metainformačný systém* vystihuje podstatu pojmu v tom zmysle, ako ho chápu odborníci z oblasti informačných systémov, vyhovuje aj zásade systémovosti, medzinárodnosti a ďalším kritériám výberu termínov, preto ho možno jednoznačne odporúčať.

T. Hlaváč

O nových názvoch termínovník a zemník

Z Výskumného ústavu pedagogického v Bratislave sme dostali list, v ktorom bolo aj slovo *terminovník: Terminovník odovzdania učebnice do SPN.* S novým názvom *terminovník* sme sa už častejšie stretli v administratívnom štýle na viacerých pracoviskách. V Slovníku slovenského jazyka, zv. 4 (Red. Š. Peciar. 1. vyd., Vydavateľstvo SAV, Bratislava 1964, s. 516) sa uvádzajú ako samostatné heslá podstatné

meno *termín*, prídavné meno *terminovaný* a sloveso *terminovať*. Nové slovo *terminovník* sa v SSJ nezachytáva. J. Horecký v Slovotvornej sústave slovenčiny (1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959, s. 115) v časti o názvoch vecí a nástrojov píše, že podstatné mená utvorené príponou *-ník* sa členia do viacerých významových skupín. Veľmi často sa — podľa J. Horeckého — touto príponou tvoria názvy vecí podľa istého vzťahu k základovému podstatnému menu. Autor ďalej pripomína, že Loos uvádza slová *časník* (kalendár), *časovník* (breviár), *pesník* (spevník), *desatorník* (denár). Z Oravy uvádza doklad na slovo *dážďovník* (kabát do dažďa). Nový názov *termínovník* významovo súvisí s podstatným menom *termín*. V termínovníku sa totiž uvádzajú súbory termínov, termínové údaje. V SSJ IV sa pri prídavnom mene *termínový* uvádza spojenie *termínový kalendár*. Aj *termínovník* je vlastne termínový kalendár, pretože sa v ňom uvádzajú presné časové úlohy, ktoré treba do stanoveného času (termínu) splniť. A to vlastne ukazuje, že bezprostredným odvodzovacím základom na utvorenie názvu *termínovník* bolo spojenie *termínový kalendár*. Názov *termínovník* vznikol teda univerbizáciou (zjednoslovnením) spojenia *termínový kalendár* podobne ako hovorové slovo *poradovník* (poradový záznam) a názvy *smerovník* (smerový ukazovateľ), *kilometrovník* (kilometrový stĺp) atď. Nový názov *termínovník* nesúvisí teda s prídavným menom *terminovaný* alebo so slovesom *terminovať*. V SSJ IV sa pri prídavnom mene *terminovaný* (= vymedzený presnou lehotou, určený, stanovený na presný čas) uvádzajú príklady *terminovaná práca, terminované záväzky, terminovaná schôdzka*.

Nový názov *termínovník* súvisí teda s podstatným menom *termín* (obsahuje súbor termínov, ktoré sú presne určené na splnenie nejakých úloh, na splnenie alebo dosiahnutie niečoho). *Termínovník* je vlastne termínový kalendár plnenia nejakých úloh, dosiahnutia niečoho. Keďže slovo *termínovník* súvisí s podstatným menom *termín*, treba v ňom písať i vyslovovať po spoluhláske *m* dlhé *í*: *termínovník*.

Vo Východoslovenských novinách (24. 12. 1978, s. 3) sme sa stretli so slovom *zemník*: *...začali sme s ťažbou zeminy v zemníku Janovík*. J. Horecký v Slovenskej lexikológii I. Tvorenie slov (1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1971, s. 129) názov *hliník* uvádza a zaraďuje ho k názvom vecí s príponou *-ník*. V SSJ I (s. 483) sa pri hesle *hliník* v druhom význame „hlinisko" uvádza poznámka, že ide o nárečové slovo. J. Horecký v obidvoch citovaných prácach uvádza aj iné príklady na odvodené slová vyjadrujúce vzťah k miestu, napr. *krajník* (rožný kameň), *kútnik* (hák v kúte), *priestorník* (horizont) a i. Aj nový názov *zemník* je utvorený príponou *-ník* (od podstatného mena *zem*) a nazýva sa ním miesto, odkiaľ sa vyváža zem, zemina. V SSJ V (s. 592) sa pri hesle *zem* uvádza v piatom význame

aj slovo *hlina; pôda: ílovitá zem, štrkovitá zem, úrodná zem* a i. S týmto významom korešponduje i nové slovo *zemník*.

Nové názvy *termínovník* a *zemník* treba v súčasnej spisovnej slovenčine pokladať za spisovné slová, ktoré vyhovujú kritériu ústrojnosti a sú štylisticky bezpríznakové.

J. Jacko

SPRÁVY A POSUDKY

Výslovnosť spisovnej češtiny vo dvoch dieloch

(Milan Romportl a kolektív: Výslovnost spisovné češtiny — výslovnost slov přejatých, výslovnostný slovník. 1. vyd. Praha, Academia 1978. 320 s.)

Táto dlhšie očakávaná príručka, ktorú podľa výsledkov rokovaní ortoepickej komisie Ústavu pro jazyk český ČSAV pod vedením prof. Milana Romportla zostavil kolektív českých jazykovedcov, nadväzuje na *Výslovnost spisovné češtiny I — zásady a pravidla, výslovnost slov českých* (zostavil prof. Bohuslav Hála, vyšla r. 1955 a v 2. vyd. r. 1967). Keďže sme v našom časopise prvú časť nerecenzovali, treba sa najprv pristaviť pri nej.

Z metodologickej stránky (a to platí o obidvoch častiach) vyvolávajú pozornosť tri zásady, ktoré určovali koncepciu a vypracovanie diela. Ponajprv je to kolektívnosť; uplatňuje sa v tom, že príručku vypracovala skupina skúsených jazykovedcov čerpajúcich z výsledkov rokovaní ortoepickej komisie, ale i v tom, že sa jej obsah — najmä v prvom vydaní (1955) — podával ako nedefinitívny a žiadali sa pripomienky na spresnenie a doplnenie. Ako druhá vystupuje zásada štylistického rozlišovania výslovnostných prvkov i javov a podľa nej sa berú do úvahy tri štýlové vrstvy výslovnosti: 1. základná, neutrálna (realizovaná pri verejných hovorených prejavoch), 2. bežná, uplatňovaná v dennom styku (pokiaľ sa pri ňom používa spisovná čeština) a 3. osobitne starostlivá, maximálne rešpektujúca stavbu slova (používaná pri slávnostných prejavoch, umeleckom prednese a pri prejavoch v sťažených akustických podmienkach). Pri opisovaní javov základnej štýlovej vrstvy výslovnosti sa uvažuje aj o obidvoch ďalších a naznačuje sa postavenie oblastných variantov, najmä tých, ktoré sa uznávajú ako variantné (normou pripúšťané).

Napokon ako tretiu možno uviesť zásadu prihliadať na reč v divadelnej (javiskovej) praxi, ktorá bývala a zostáva nielen jedným z dôležitých prameňov skúmania výslovnostnej normy, ale aj popudom na jej kodifikáciu. — O platnosti ustálenej výslovnostnej normy a potrebných odchýlkach od nej v javiskovej reči sa vyslovuje veľmi závažné konštatovanie: „... teprve na pozadí obecně platné normy je možno uvažovat o obměnách jakožto způsobu využívání charakterizačních a rytmizačních prostředků, ne však činit z těchto odchýlek samostatnou jevištní normu.“ (s. 9 — citujeme podľa 2. vyd.)

Príručka *Výslovnost spisovné češtiny* (výslovnost slov českých) má okrem

úvodu týchto päť základných kapitol: I. Správna výslovnosť jednotlivých hlások (ortofónia); II. Používanie tzv. „rázu"; III. Spájanie hlások; IV. Prízvuk, V. Vetné zvukové prostriedky. Potom nasledujú tri dodatky: 1. Aplikácia ortoepie v rečovej praxi; 2. Stručné dejiny českej ortoepie; 3. Analogické cudzie akcie; príručku uzaviera doslov a malý trojdielny register.

Z úvodu zaznačíme niekoľko konštatovaní; najprv o vzťahu ortofónie k ortoepii. Ortofónia (správne tvorenie hlások) sa chápe ako súčasť ortoepie a ortoepia sa vymedzuje takto: „Ortoepii můžeme nejvhodněji definovat jako souhrn obecně platných zásad a pravidel výslovnosti spisovného jazyka." (7) — Ďalej upozornenie, že úzka súvislosť pravopisu a výslovnosti v spisovnej češtine dovoľuje vychádzať pri výslovnosti z pravopisu, a napokon, že výslovnostná norma sa zisťuje výskumom hovorenej reči vzdelaných používateľov spisovnej češtiny nielen v kultúrnom centre, v Prahe, ale i na celom území českého jazyka; pritom má na zreteli aj krajové varianty.

Z piatich základných kapitol vyberieme najmä to, čo je z pohľadu slovenského čitateľa, teda z hľadiska porovnávania češtiny a slovenčiny v okruhu výslovnosti hodné pozornosti.

Predtým však poznámka ku transkripcii výslovnosti. Hoci sa fonetická transkripcia používa „šetrne" (asi preto, aby nemýlila pravopisný návyk čitateľa), mäkkosť sa v slabikách *ťi, ďi, ňi, tí ďi, ňí* vyznačuje mäkčeňom a pri slabikách zapisovaných *ti, di, ni, tí, dí, ní* je upozornenie, že sa majú čítať ako *ty, dy, ny, tý, dý, ný*. — V tomto bode transkripcie sa totiž druhý diel od prvého odlišuje (napr. výslovnosť slova *leninizmus* sa tam prepisuje *(leňinyzmus)* — pozri slovník II. dielu, s. 210).

V češtine je iba jedna pravá dvojhláska, a to *ou*, napr. *louka, dlouhý*. V prevzatých slovách, v citoslovciach a zvukomalebných slovách sa za dvojhlásku pokladajú i samohláskové spojenia *e + u, a + u (eu, au)*. Litera *ě* po *p, b, v, f, m* neoznačuje dvojhlásku, ale skupinu *j + e;* v tvare zámena *mě* skupinu *ň + e* a v prípustnej variantnej výslovnosti *j + e*.

Na rozdiel od slovenčiny spoluhláskové zvuky zapisované *dz, dž* nie sú v češtine samostatnými spoluhláskami, ale iba pozičnými variantmi nezneľých spoluhlások *c, č;* podobne ako *g* je variantom neznelej spoluhlásky *k*. — Aj spoluhláska *ř* podlieha znelostnej asimilácii, napr. v slovách *řada, dřít* je znelá; v slovách *tři, vař — vařte* je neznelá.

Primeraná pozornosť sa venuje hrtanovému predrazu s ustáleným názvom *ráz* (prepisuje sa čiarkou hore pred nasledujúcou samohláskou). Nie je to hláska, lež iba prostriedok na predeľovanie jednotiek reči, a tak slúži výraznosti, zrozumiteľnosti a jednoznačnosti slov i prejavu, napr. *s'otcem, běžel 'i běžel* (nie *běžel_i běžel*), *s 'uchem* (iné je *suchem*).

Dve od pôvodu alebo v dôsledku asimilácie rovnaké spoluhlásky v slove sa vyslovujú ako jednoduchá spoluhláska, alebo zdvojene, ak to vyžaduje zrozumiteľnosť a príslušný vyslovovaný význam. Výraznejší rozdiel proti slovenčine je v prípadoch ako *Ana, povinost* (pís. *Anna, povinnost*).

V okruhu znelostnej asimilácie najzávažnejší je rozdiel spisovnej českej výslovnosti v porovnaní so slovenskou pri jedinečných (nepárových) znelých spoluhláskach. Napr. keď na hranici slov stojí pred nimi neznelá spoluhláska, zostáva neznelou, ba znelá sa mení na neznelú, napr. vysl. *máš málo, vlak jede, k jaru, k ránu; aš jindy, hat leze, núš je ostrí, povjes jim*, pís. *až jindy,*

had leze, nůž je ostrý, pověz jim (porov. slov. výsl. *máž málo..., had lezie...*). Spoluhláska *v* sa asimiluje na *f* v prípadoch ako *láfka, lof se dařil* (pís. *lávka, lov se dařil*), ale sama asimiláciu nespôsobuje, napr. *k vám, k vodě* (porov. slov. *k vám; g_voďe*). Výslovnosť predložky *s* (so 7. p.) sa vždy zachováva s tvarmi osobných zámen: *s vámi, s námi, s ní, s ním* (taká zákonitosť platí aj v slovenčine), ale v slabičnej podobe sa predložka *s* vždy vyslovuje ako *se* a takisto jedinú podobu má i predpona *se-*, napr. *se stromu, sehrát* (v slov. je výslovnosť *so* iba v spojení *so mnou* a predpona sa píše a vyslovuje *zo-*). Predložka *s* v spojení s 2. p. má odlišnú výslovnosť, keď vyjadruje význam „zhora", napr. *s věže* — a znútra *z věže;* predložka *přez* sa pred párnymi spoluhláskami asimiluje: *přes kopec, přez louku,* ale v slabičnej podobe je vždy výslovnosť *přeze.*

Pred vkladným *-e-* v 2. p. množ. čís. sa v podst. menách tvorených príponou *-ba* koreňová neznelá spoluhláska môže zmeniť na znelú ako v ostatných pádoch, napr. *prosep/prozep, svatep/svadep, modlitep/modlidep* (pís. *proseb, svated, modliteb*); naproti tomu zmena pôvodnej neznelej spoluhlásky v podst. menách s príponou *-ka* na znelú, pred vkladným *-e-* sa nepripúšťa (ortoepická je iba výslovnosť *tušek, přesek;* nespráv. *tužek, přezek*).

Spoluhláska *n* sa pred *k, g* v rámci slova vyslovuje asimilovane, so zadopodnebným (velárnym) záverom, teda napr. *baŋka, koŋgo* (pís. *banka, Kongo*), no na hranici slov sa velárna výslovnosť *n* [ŋ] na rozdiel od slovenčiny nepokladá za ortoepickú; norme v češtine vyhovuje iba výslovnosť typu *ten král.*

O možnosti zjednodušovať skupiny spoluhlások v češtine rozhoduje požiadavka označovacej zreteľnosti slova; napr. v slovách *vzdělat, vzdát se, fspínat* (pís. *vzpínat*) treba zachovať výslovnosť *vz-/fs-,* lebo pri zjednodušenej výslovnosti *zdělat, zdát se, spínat* nastáva splývanie so zvukovou podobou iných slovies. — So zreteľom na zaradenosť slova do príslušnej slovotvornej rodiny sa zachováva výslovnosť skupín *stk, stl, stn, zan, štn* (obdobne je to i v slovenčine).

V kapitole o prízvuku zaujme slovenského čitateľa konštatovanie, že poučka o prízvukovaní slabičnej predložky neplatí bezvýnimočne; má rozličné obmedzenia najmä so zreteľom na dôrazové slovo vo vete. V rámci kapitoly o vetných zvukových prostriedkoch sa konštatuje, že aj tu základná norma jestvuje, no pri kodifikácii v tomto okruhu sa žiada väčšia voľnosť: ukazuje sa to na melodickej variabilite zisťovacej otázky.

V celej príručke, ako sme naznačili už na začiatku, sa pamätá i na výslovnostnú normu v javiskovom prejave. Tento zreteľ sa znova vynára v záverečnej kapitole (*Aplikácia ortoepie v rečovej praxi*), kde sa vyslovuje postoj o vzťahu ortoepickej normy k divadlu zásadne takto: „Divadělními umělci bývá mnohdy uplatňována neodůvodněná domněnka, že ortoepická norma znamená jisté omezení uměleckého tvoření. Taková domněnka je nesprávná právě tak, jako mínění zcela opačné, že by souhrn ortoepických pravidel postačil plnit funkci výuky adeptů herectví v umění řeči. Skutečnost je taková, že znalost ortoepie představuje nezbytnou součást tzv. mluvní výchovy; tvoří základní prvek výchovy na příslušních učilištích." (74) — V rámci tejto kapitoly sa popri umeleckom prednese venuje pozornosť verejným prejavom, a to najmä z hľadiska zrozumiteľnosti. Treba v nich rozlišovať prvky, čo

v nich prípustne uľahčujú výslovnosť (pohodlnejší variant, výslovnostná „úleva"), napr. *hračani, rozlobit, viší, přiťte*, namiesto *hratčani, rozzlobit, višší, přijťte* (pís. *Hradčany, rozzlobit, vyšší, přijďte*) od nedbanlivej výslovnosti typu *diš, keří, dicki* (pís. *když, který, vždycky*).

V rámci dodatkov sú aj pre situáciu pri normovaní výslovnosti v slovenčine poučné časti zachytávajúce dejiny českej ortoepie a analogické akcie v cudzine. Ukazuje sa, že ustálenie ortoepickej normy je zo sociolingvistického hľadiska veľmi citlivé podujatie a všade sa chápe ako úloha, pri ktorej sa má uvážlivo prizerať na kolektívne jazykové povedomie, preto je to neraz úloha ešte „vrtkavejšia" a zdĺhavejšia ako ustálenie pravopisu.

V doslove recenzenti František Daneš a Milan Romportl konštatujú, že so zreteľom na rozvoj experimentálnej fonetiky a vývoj teoretických jazykovedných názorov bude po tejto ináč veľmi užitočnej príručke treba pripraviť ortoepickú príručku nového typu. — Malé registre (A. jednotlivé slová, B. rozhranie slov, C. fonetický register), najmä prvé dva, predstavujú miniatúrny náznak budúceho výslovnostného slovníka domácich slov.

Druhý diel príručky *Výslovnost spisovné češtiny* má dve časti: výkladovú *(Výslovnost slov přejatých)* a slovníkovú *(Výslovnostní slovník)*.

Na čele výkladovej časti je úvod a tabuľka použitej transkripcie. V úvode sa konštatuje, že druhý diel Výslovnosti spisovnej češtiny je výsledok mnohoročnej práce ortoepickej komisie Ústavu pro jazyk český ČSAV, a zdôrazňuje sa, že obsahuje (okrem výkladových častí) prvý špecializovaný český výslovnostný slovník. Okrem toho sa pripomína — a svedčí to o mimoriadne zodpovednom prístupe k danému okruhu normy spisovnej češtiny —, že text diela (v podstate dokončený v polovici 60. rokov) bol doplňaný a upravovaný na základe široko osnovanej výslovnostnej sondy. Niektoré čiastkové otázky sa skúmali v spolupráci s Ústavom pre výskum verejnej mienky. Výsledok tohto náročného podujatia sa v úvode zachytáva takto: „V některých případech byl podle výsledků průzkumu kodifikační návrh upraven, většinou však byly potvrzeny předcházející závěry komise, zejména tehdy, kdy bylo třeba ponechat obě výslovnostní alternatívy." (s. 9).

Pred tabuľkou transkripcie sa upozorňuje, že príklady pri jednotlivých grafických znakoch sa prepisujú v úplnej transkripcii, v slovníku sa však používa skrátená transkripcia, napr. znak *c* (príklady) *cynik [cinyk], hertz [herc]*, ale v slovníku *cynik [-nyk], hertz [herc]*; znak *i* (príklady) *limit [limit], syntax, [sintaks]*, ale v slovníku *limit* = (znak = značí, že pravopisná podoba slova podáva aj jeho výslovnosť), syntax [-taks]. — Ako sa už uviedlo pri výslovnosti českých slov, na rozdiel od nich sa v cudzích slovách výslovnosť tvrdých spoluhlások *t, d, n* pred samohláskou *i* označuje slabičným znakom *ty, dy, ny, tý, dý, ný*; napr. *diktát (dyktát); tunika (tunyka), tanin [tanýn], kritika [krityka], motiv [motýf*], tyran [tyran]*, ale v slovníku *tyran* =, podobne i *tygr* =, *tyl* =. To ukazuje, že aj pri výslovnosti samohlásku *i* označujú (transkribujú) dve litery *(i, y)*; pozri v slovníku napr. *tribúnový [-bú-], cyklista* =, *fytolit* =, *fyzik/fysik [-zik], gymnasta* =, *hypochondr* =, *kyt* =, *lycejní* =, *markytán* =, *pyrografie [-fije], ryzlink* =, *systém* =; no napr. i v slovníku *zefir (-fír), zefýr (-fýr), zygonema (zi-)*, ale *zythos [-tos]*. Hviezdička za koncovým písmenom hore, napr. *[motíf*]* značí, že v iných pádoch sa označená spoluhláska strieda s jej znelou páro-

vou pozri v slovníku *motiv (-týf)*, 2. p. *(-vu)*. — Šikmá čiara (lomka), napr. vo dvojici *fyzik/fysik* alebo *múza/musa* oddeľuje pravopisné varianty slova.

Medzi znakmi sa neuvádza *ě*, keď označuje hlásku *e* a pred ňou mäkké *ť, ď, ň;* napr. v slovníku *stěngazet* =, *tělega* =, *samoděržaví* =, *viněta (dř. ps. vigneta)* =, *pelmeně* =.

Pri transkripcii výslovnosti sa dbalo na jednoduchosť, úspornosť a používateľovi slovníka sa šlo v ústrety aj v tom, že sa bral (vari až priúzkostlivo) zreteľ na vžité pravopisné konvencie. (V tomto prvý diel pokladáme za dôslednejší.)

Všeobecné poučenie o cudzích (prevzatých) slovách, o ich pôvode, postavení a zmenách v spisovnej češtine sa podáva v kapitole I. *Přejímání slov.* V nasledujúcich piatich kapitolách sa rozvádzajú poučky o výslovnosti a pravopise cudzích slov. Veľa pozornosti sa venuje výslovnosti cudzích vlastných mien. V papitole VII. *Zásady české výslovnosti cizích vlastních jmen* sa okrem celkového poučenia dávajú zásady hláskového prevodu z 22 jazykov (z nich pre ruštinu, nemčinu, francúzštinu a angličtinu podrobnejšie). Pritom sa uvádza takáto ustálená norma: „Výslovnost cizích vlastních jmen se v češtině nejčastěji přizpůsobuje výslovnosti české a i v nich se hlásky původního jazyka nahrazují nejbližšími hláskami českými." (57)

Bezprostredné poučenie o slovníku (o jeho usporiadaní a transkripčných zásadách) dáva ôsma kapitola: *Slovník české výslovnosti slov cizího původu.* — Tie slová cudzieho pôvodu, ktoré majú podľa Pravidiel českého pravopisu dvojakú pravopisnú podobu, sa zaraďujú podľa podoby bližšej výslovnosti čiže — ako sa výslovne konštatuje — progresívnej, napr. *osmóza/osmosa (-móza), partikularizace/partikularisace (-ty-riza-).*

Z transkripčných pravidiel pokladáme za potrebné z hľadiska slovenského čitateľa uviesť ešte to, že medzi dvoma samohláskami, z ktorých je prvá *i*, sa na hranici slabiky vkladá *(j)*, napr. *biologie (bijologije)*, a ďalej, že zadopodnebná výslovnosť *n (ŋ)* sa prepisuje len v celkovom prepise slova, napr. *dumping (dampiŋk)*, 2. p. *(-gu)*, no neprepisuje sa, ak je jediným výslovnostným prvkom, ktorý by bolo treba vyznačiť, napr. *mango* =.

Slovník zaplňa dve tretiny rozsahu knihy a zahŕňa spolu asi 22 000 cudzích slov vrátane citátových výrazov. Tým, že sa v ňom uvádza i staršia pravopisná podoba a výslovnostné varianty (dublety), ukazuje vývinový pohyb v adaptácii prevzatých slov: napr. *améba (dř. ps. amoeba) (-mé-), analýza/analysa (-líza); antikva (-tý-) // (-ty)* (značka // oddeľuje dvojakú prípustnú výslovnosť); *šanson (dř. ps. chanson) (-són) // (-son); teodolit/theodolit (teo—lit)* (zvislá čiara označuje slabičný predel); *toxikolog (-ksi-lók) // |-lok*, 2. p. *(-ga); en bloc* cit. *(án|blok).*

Obidva diely príručky *Výslovnost spisovné češtiny* poskytujú slovenskému čitateľovi priehľadne formulované poučenie o výslovnostnej norme najbližšieho spisovného jazyka.

G. Horák

Zemepisné názvy v knihe Cestujeme do Maďarska

V súčasnosti sa na Slovensku venuje značná pozornosť ustaľovaniu geografických názvov, ktoré sa používajú na rozličných mapách, v odbornej i dennej tlači, rozhlase, televízii atď.

Československí geografi vyvinuli v tomto smere značnú iniciatívu aj v medzinárodnom meradle, keď na druhej medzinárodnej konferencii OSN pre štandardizáciu zemepisných názvov, ktorá sa konala roku 1972 v Londýne, podali návrh (ten bol aj prijatý), aby sa pristúpilo k postupnému nahrádzaniu tzv. tradičných názvov ich národnými podobami. Aj v slovenčine máme celý rad takýchto vžitých názvov, ako napr. *Londýn* namiesto *London*, *Bazilej* miesto *Bazel*, *Benátky* miesto *Venezia*, *Rím* miesto *Roma*. Slovenská názvoslovná komisia pri Slovenskom úrade geodézie a kartografie vydala roku 1974 Zoznam vžitých slovenských názvov miest sveta. Cieľom publikácie bolo ustáliť ich podobu podľa pravopisných a gramatických zásad súčasnej spisovnej slovenčiny, keďže sa tieto slovenské názvy hojne používajú najmä v dennej tlači, rozhlase, televízii v takých textoch, kde treba názvy miest skloňovať. Súčasne sa pripomína, že v učebniciach a v zemepisnej literatúre je vhodné používať úradný aj vžitý názov tak, aby si čitateľ osvojil obidve podoby. Na mapách, v poštovom a dopravnom styku sa zásadne používajú úradné, t. j. národné názvy.

Zo zorného uhla naznačeného úsilia o unifikáciu zemepisných názvov v jazykovej praxi si všimneme niektoré maďarské toponymá vo vydarenej turistickej príručke *Cestujeme do Maďarska* (Bratislava, Šport, Slovenské telovýchovné vydavateľstvo 1976, 264 s.) od Arpáda Juhásza. V prehľadnej mapovej prílohe sú všetky zemepisné lokality zaznačené v zhode s ich grafickou podobou v maďarčine. Takisto v texte knihy sa väčšina zemepisných názvov používa v ich národnej podobe, teda *Hajdúszoboszló*, *Szolnok*, *Gödöllö*, *Veszprém*, *Nagykanisza*, *Székesfehérvár* a pod., hoci niektoré z nich sú známe aj v starších slovenských podobách, napr. *Stoličný Belehrad*, *Solnok*, *Veľká Kaniža*. Takýto postup je v súlade so súčasným trendom a uľahčuje orientáciu turistov v Maďarsku. Navyše tradičné slovenské pomenovanie týchto miest sú už historizmami, pozná ich len ohraničený počet príslušníkov slovenského národa. Sú to názvy, ktoré prirodzenou cestou odumierajú, odchádzajú do zabudnutia a niet príčiny ich evokovať. Preto si treba položiť otázku, či je vhodné, keď sa v texte knihy známe mesto *Győr* označuje ako *Ráb*, *Eger* ako *Jáger*, *Pécs* ako *Päťkostolie*, *Esztergom* ako *Ostrihom* a pod. Čitateľ však zbytočne hľadá tieto lokality na mapovej prílohe. Nenájde tam ani *Ráb*, ani ďalšie lokality pomenované v knihe ich slovenskými názvami a nenájde ani toponymá, ktoré sú preložené do slovenčiny, napr. pohorie *Bükk* je uvedené ako *Bukové vrchy*; jazero *Fertö* ako *Neziderské jazero*, podobne *Biely rybník*, *Slané jazero*, *Mlynské jazero*, *Ružový kopec* a i.

Pri niektorých názvoch miest sa robia len malé, ale vari zbytočné úpravy na ich poslovenčenie. Tak mesto *Szeged* vystupuje v troch podobách: *Szeged* — *Seged* i *Segedín* (slovenský štandardizovaný názov je *Segedín*), *Debrecen* i *Debrecín* (slovenský štandardizovaný názov), *Miskolc* i *Miškovec*, *Mohács* i *Moháč* a pod.

Kniha *Cestujeme do Maďarska* je turistickou príručkou určenou širokej verejnosti a možno predpokladať, že jej čitateľ sa dostane do priameho kontaktu s maďarským prostredím. Preto rešpektovanie národných podôb zemepisných názvov pokladáme za záväzné. I keď táto generálne vyslovená zásada pri jej konkrétnej aplikácii prináša mnoho problémov, treba sa jej, najmä v literatúre tohto druhu dôsledne pridržiavať.

Ľ. Benediková

SPYTOVALI STE SA

Spojité nádoby, spojené nádoby. — V. S. z Nitry: „V hovorených prejavoch, ale aj v dennej tlači sa stretávame s dvojakým spôsobom používania ustáleného slovného zvratu vyjadrujúceho, že nejaké javy spolu úzko súvisia, navzájom sa podmieňujú, a to: *spojité nádoby* i *spojené nádoby*. Ktorá podoba je správna?"

Tento ustálený slovný zvrat vznikol z dvojslovného pomenovania z oblasti fyziky. *Spojité nádoby* je staršie pomenovanie, novšie sa používa pomenovanie *spojené nádoby*. Novší termín lepšie zodpovedá pomenovacím potrebám, lebo presnejšie vystihuje podstatu javu, ktorý sa ním pomenúva. Prídavné meno *spojený* značí totiž vo svojom základnom význame toľko čo „zlúčený dovedna, do jedného celku, tesne spätý". Tak aj *spojené nádoby* známe z fyziky tvoria celok, tekutina v nich môže voľne pretekať z jednej nádoby do inej nádoby (alebo do viacerých iných nádob), pričom sa hladina tekutiny udržuje v obidvoch nádobách (alebo vo všetkých nádobách) v rovnakej výške. Naproti tomu prídavné meno *spojitý*, používané zväčša v odbornom vyjadrovaní, značí toľko čo „súvislý, plynulý, nepretržitý", ako to potvrdzujú spojenia *spojitý pohyb, spojitá čiara* a pod. Jazyková úprava terminologického pomenovania z oblasti fyziky z podoby *spojité nádoby* na podobu *spojené nádoby* sa prenáša aj na jeho prenesené, frazeologizované používanie.

Touto poznámkou spresňujeme aj nie celkom rovnaké a jednoznačné zachytenie uvedeného spojenia v Slovníku slovenského jazyka. V hesle *nádoba* čítame: *spojené (spojité) nádoby*. Zátvorka pri slove *spojité* naznačuje, že možno používať obidve podoby ako rovnocenné. V hesle *spojený* sa uvádza iba podoba *spojené nádoby*. V hesle *spojitý* sa uvádza: *spojité nádoby*, novšie *spojené nádoby*. Odporúčame používať podobu *spojené nádoby* aj ako fyzikálny termín, aj ako prenesené, frazeologizované slovné spojenie.

E. Smiešková

Voľný a tesný prístavok. — Študenti Strednej ekonomickej školy v Žiline sa na nás obrátili s otázkou, aká má byť správna interpunkcia vo vete *8. marec je príležitosťou, aby sme vám, našim ženám, ku gratulácii pripojili aj úprimné slová vďaky*. Konkrétne im ide o spojenie *našim ženám:* nie je im jasné, či je to voľný alebo tesný prístavok.

Spojenie *našim ženám* v citovanej vete má úlohu rozvitého voľného prí-

stavku, preto ho treba v písanej podobe oddeliť čiarkami. S týmto stavom v písanej reči je v súlade aj situácia v hovorenej reči: spojenie *našim ženám* oddeľujeme od ostatnej vety pauzami a vyslovujeme ho so samostatnou melódiou. Osobitne upozorňujeme na to, že funkciu voľného prístavku tu má rozvitý člen, t. j. spojenie zhodného prívlastku, vyjadreného privlastňovacím zámenom, s nadradeným podstatným menom v 3. páde. Ak by totiž podstatné meno *ženám* nebolo rozvité šlo by skôr o tesný prístavok, a ten by sme neoddeľovali od ostatných častí vety čiarkami, a ani v hovorenej podobe pauzami a osobitnou melódiou. Veta by v takom prípade mala podobu: *8. marec je príležitosťou, aby sme vám ženám ku gratulácii pripojili aj úprimné slová vďaky.*

Povahu voľného prístavku by samostatné slovo *ženám* mohlo nadobudnúť len v osobitnom prípade, keby sme totiž chceli na toto slovo položiť osobitnú váhu; v tom prípade by sme ho aj v ústnom prejave oddelili pauzami a vyslovili s melódiou odlišnou od jeho okolia. Zásadne však platí, že spojenie *našim ženám* v citovanej vete funguje ako voľný prístavok, kým samostatné slovo *ženám* by malo úlohu tesného prístavku.

J. Kačala

Pochádza z rodiny inteligenta, z rodiny pracujúcej inteligencie. — Pri vypĺňaní rozličných úradných tlačív, dotazníkov, pri písaní životopisu, ale aj v každodennej jazykovej praxi sa často stretávame s potrebou napísať alebo oznámiť sociálny pôvod.

V tejto súvislosti sa nás opýtala Ľ. B. z Bratislavy, ako má správne napísať svoj pôvod do rubriky dotazníka, keď rodičia sa zaraďujú do kategórie inteligent.

Pôvod obyčajne vyjadrujeme prídavnými menami: *pochádza z robotníckej rodiny, z učiteľskej, zo železničiarskej, z roľníckej* a pod. Od podstatného mena *inteligent* sa tvoria dve prídavné mená: *inteligentský* (s významom „charakteristický pre inteligentov" — prídavné meno často pejoratívne) a *inteligentný* (1. duševne vyspelý, rozumný, bystrý, 2. založený na rozumovej schopnosti, na inteligencii človeka). Tieto významy prídavných mien od slova *inteligent* uvádza Slovník slovenského jazyka (I, 1959, s. 610). Okrem týchto prídavných mien prichádza v našej súvislosti do úvahy aj prídavné meno *inteligenčný,* utvorené z podstatného mena *inteligencia.*

Prídavné mená *inteligenčný, inteligentský, inteligentný* z významovej stránky nevyhovujú na pomenovanie pôvodu osoby, lebo každé z nich má svoje špecifické významy. Keďže nie je možné utvoriť adekvátne prídavné meno, ktoré by sa spájalo vo funkcii zhodného prívlastku s podstatným menom *rodina,* používame genitívny prívlastok ako neutrálny vo vzťahu k špecifickým prídavným menám. Čiže správny výraz na pomenovanie pôvodu v spojení so slovom *inteligent* je: *z rodiny inteligenta.* Pri presnom vyjadrení pôvodu jednej z troch základných spoločenských skupín v našej spoločnosti treba povedať: *z rodiny pracujúcej inteligencie.* Najmä v odbornom a administratívnom štýle je genitívny prívlastok bežnou formou vyjadrenia.

E. Bajzíková

KULTÚRA SLOVA, časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV. Ročník 13, 1979, č. 7. VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. Hlavný redaktor PhDr. Ján Kačala, CSc. Grafická úprava Oto Takáč. Technická redaktorka Marta Paráková. Vychádza desaťkrát ročne. Ročné predplatné Kčs 30,—, jednotlivé čísla Kčs 3,—. Rozširuje Poštová novinová služba. Objednávky vrátane do zahraničia a predplatné prijíma PNS — Ústredná expedícia a dovoz tlače, 884 19 Bratislava, Gottwaldovo nám. 6/VII. Možno objednať aj na každom poštovom úrade alebo u doručovateľa. Vytlačili TSNP, závod Ružomberok v júni 1979. Povolené výmerom SÚTI 7/11.

Distributed in the Socialist countries by SLOVART Ltd., Leningradská 11, Bratislava, Czechoslovakia, Distributed in West Germany and West Berlin by KUBON UND SAGNER, D-8000 München 34, Postfach 68, Bundesrepublik Deutschland. For all other countries distributions rights are held by JOHN BENJAMINS. N. V., Periodical Trade, Amsteldijk 44, Amsterdam, Netherlands.

© VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1979

Cena Kčs 3,—

KUL
TÚRA
SLOVA